Ернст Теодор Амадей Гофман

Панна Скюдері

(Оповідання з часів Людовіка XIV)

Переклад Євгена Поповича

На вулиці Сент-Оноре стояв будиночок, де мешкала Мадлен Скюдерї, відома своїми вишуканими віршами й тим, що вона здобула велику ласку в Людовіка XIV та маркізи Ментенон.

Одного разу пізно вночі — це було десь восени 1680 року — в двері того будиночка хтось так затарабанив, що аж луна пішла в сінях. Батіст, що був у панни Скюдері за кухаря, служника й воротаря заразом, з дозволу господині подався за місто на весілля до своєї сестри, і за будиночком наглядала сама лише покоївка Мартіньєр. Коли вона почула те грюкання в двері, то найперше подумала, що Батіста немає і вони з господинею залишені напризволяще, потім пригадала всі ті випадки в Парижі, коли злодії виламували двері, обкрадали та вбивали людей, і вирішила, що до них напевне добиваються злочинці, яких спокусив цей будиночок на відлюдді, і якщо вона впустить їх, господині буде велика кривда. Тому Мартіньєр не виходила зі своєї кімнати, тремтіла зі страху й проклинала Батіста разом з весіллям його сестри.

А в двері все стукали, і їй здалося, що, коли той стукіт на мить припинявся, чийсь голос вигукував:

— Відчиніть ради Христа-Бога, відчиніть-бо! їй стало ще страшніше. Нарешті вона схопила свічник із запаленою свічкою, спустилася вниз і справді виразно почула голос:

— Та відчиніть же ради Христа-Бога!

"Далебі грабіжник так не говорить,— подумала Мартіньєр.— Хтозна, може, за ним женуться і він шукає сховку в моєї господині, бо вона любить робити людям добро. Та обережність не завадить!" Вона відчинила віконце й спитала, хто там серед ночі так гупає в двері, що переполохав увесь будинок. Мартіньєр узагалі мала низький голос, а тепер ще й намагалася, щоб він якомога більше скидався на чоловічий. У тьмяному місячному світлі, що саме пробилося крізь темні хмари, вона побачила високу постать у ясно-сірому плащі й крислатому капелюсі, насуненому на самі очі. Вона голосно, щоб чути було надвір, гукнула: [7]

.— Батісте, Клоде, П'ере, вставайте лишень і подивіться, що там за ледащо хоче виламати нам двері!

Але знизу хтось лагідно, майже благально озвався:

— Ох, люба Мартіньєр, я впізнав вас, хоч ви й пробуєте змінити свій голос, і знаю, що Батіст подався за місто і вдома лишилися тільки ви з господинею. Впустіть мене, не бійтеся. Мені конче треба поговорити з панною Скюдері.

— Та що ви! — відповіла Мартіньєр.— Думаєте, моя господиня захоче говорити з вами серед ночі? Хіба ви не знаєте, що вона давно вже лягла? Перший сон найсолодший, у такому віці потрібний, і я нізащо в світі не піду її будити.

— Я знаю, що ваша господиня саме відклала рукопис роману "Клелія", над яким невтомно працює, і почала писати вірші, бо хоче прочитати їх завтра в маркізи Ментенон,— почулося знизу.— Благаю вас, люба Мартіньєр, згляньтеся на мене й відчиніть двері. Знайте ж: ідеться про порятунок нещасного від загибелі, його честь, воля й життя залежать від того, поговорить він з панною Скюдері чи ні. Вона довіку не пробачить вам, коли взнає, що ви жорстоко прогнали від дверей нещасного, який прийшов просити в неї допомоги.

— Але чого ж ви шукаєте допомоги в моєї господині такої пізньої години? Приходьте завтра в звичайну пору,— мовила Мартіньєр.

Та знизу їй відповіли:

— Хіба доля вибирає час і годину, коли нещадно влучає в когось, мов блискавка? Хіба людина відкладатиме, якщо її можуть урятувати лічені хвилини? Відчиніть двері, не бійтеся нещасного, безборонного, покинутого всіма, гнаного й цькованого лихою долею, що прийшов благати вашу господиню, щоб вона відвернула від нього близьку небезпеку!

Мартіньєр почула, як на цьому слові чоловік унизу застогнав і схлипнув. Його лагідний молодий голос промовляв до самого серця. Глибоко зворушена, вона, більше не вагаючись, принесла ключа.

Тільки-но Мартіньєр відімкнула двері, як чоловік у плащі кинувся повз неї до сіней і несамовито крикнув:

— Ведіть мене до панни Скюдері!

Нажахана Мартіньєр підняла вище свічник і в миготливому світлі побачила смертельно бліде, страхітливо скривлене обличчя юнака. Коли він пустив поли плаща, з-під нагрудника блиснуло руків'я кинджала — і покоївка мало не впала з ляку. Юнак обпік її палючим поглядом і крикнув іще гучніше, ніж перше:

— Кажу вам, ведіть мене до своєї господині! [8]

Тепер Мартіньєр остаточно впевнилась, що панні Скюдері загрожує страшна небезпека, і любов до ласкавої господині, яку вона шанувала, мов добру, ніжну матір, спалахнула ще дужче в її серці й збудила в ньому, несподівано для неї самої, силу й відвагу. Вона кинулась до

відчинених дверей, що вели до покоїв господині, швидко зачинила їх, стала на порозі і твердо, рішуче сказала:

— Надворі ви жалібно просилися в дім, а тепер так шалієте, що, бачу, я дарма глянулась на нас. Я не пущу вас до своєї господині, і ви тепер не поговорите з нею. Якщо у вас нема нічого поганого на думці, якщо ви не боїтесь денного світла, то приходьте завтра ще раз і розповісте їй про свою справу. А тепер геть звідси!

Юнак тяжко зітхнув, затримав на Мартіньєр свій страшний погляд і взявся за руків'я кинджала. Сердешна покоївка подумки доручила свою душу богові, але не зрушила з місця і сміливо дивилась у вічі напасникові, дедалі щільніше притискаючись спиною до дверей, якими той тільки й міг попасти до панни Скюдері.

— Кажу вам, пустіть мене до своєї господині! — знов крикнув юнак.

— Робіть що хочете,— мовила непохитна Мартіньєр,— а я не зійду з місця. Докінчуйте злочин, який уже почали, але й вас чекає ганебна смерть на Гревській площі, так само як ваших спільників.

— Ох, Мартіньєр, ви правду кажете! — простогнав" юнак.— У цьому плащі і з кинджалом я таки скидаюся на підступного грабіжника і вбивцю. Проте мої спільники не стрчені, о ні, не стрчені!

З цими словами він, пронизуючи перелякану покоївку лютим поглядом, вихопив кинджал.

— Господи! — зойкнула Мартіньєр, чекаючи смертельного удару, але тієї миті з вулиці долинув брязкіт зброї і цокіт копит.— Сторожа... сторожа! Пробі, рятуйте! — закричала вона.

— Недобра жінко, ти хочеш занапастити мене... Тепер усе пропало, пропало!.. На! На! Віддай своїй господині це сьогодні... Або завтра, як

хочеш...— тихо промурмотів юнак, вихопив у Мартіньєр свічник, загасив свічку й тицьнув їй У руки якусь скриньку.— Задля спасіння своєї душі віддай це панні Скюдері! — вигукнув він і вибіг з будинку.

Мартіньєр, що таки впала на підлогу, важко підвелася, навпомацки дочвалала до кімнати і, геть знеможена, не здатна навіть крикнути, опустилася в крісло. Враз вона почула, як забряжчав ключ, залишений нею у вхідних дверях. [9]

Хтось замкнув двері зсередини і тихою, непевною ходою рушив до її кімнати. Мартіньєр ніби прикипіла до крісла, не маючи сили й поворухнутись. Вона чекала найгіршого. Та коли двері відчинилися, вона при світлі каганця відразу впізнала Батіста. Чесний служник був блідий і страшенно схвильований.

— Скажіть мені ради всіх святих, пані Мартіньєр, що тут сталося? — спитав він.— Такий мене пойняв страх, такий страх! Не знаю чому, але ввечері мене так і потягло з весілля додому! І ось я приходжу на нашу вулицю. В пані Мартіньєр, думаю я собі, легкий сон, вона напевне прокинеться, коли я обережно, тихенько постукаю, і впустить мене. Коли це назустріч мені суне сторожа, і вершники, й піші, озброєні до зубів. Вони схопили мене й хотіли забрати з собою. Але, на щастя, з ними був лейтенант Дегре, що добре знає мене. Коли мені до самого носа піднесли ліхтаря, він сказав: "Це ти, Батісте? Куди тебе чорти носять серед ночі? Краще сидів би вдома й стеріг будинок. Тут не вельми безпечно, ми сподіваємося цієї ночі на добру здобич". Ви собі не уявляєте, пані Мартіньєр, як мене злякали його слова. І ось я вже ступаю на поріг, як зненацька з будинку вибігає якийсь чоловік з блискучим кинджалом у руці, загорнутий у плащ, обминає мене й тікає... І двері відчинені, ключ стирчить у замку... Скажіть мені, що це все означає?

Мартіньєр тим часом оговталась і розповіла, що сталося. Вони з Батістом спустилися до сіней і знайшли долі свічник, що його кинув, тікаючи, непроханий гість.

— Немає ніякого сумніву, що нашу господиню хотіли пограбувати чи й убити,— мовив Батіст.— Той чоловік, як ви кажете, знав, що ви вдома самі, навіть знав, що господиня сидить іще над своїм писанням. То був напевне один із тих проклятих злодюг і шахраїв, які залазять до будинків і хитро вивідують усе, що треба для їхніх диявольських задумів. А скриньку, пані Мартіньєр, краще вкиньмо в Сену, де найглибше дно. Хто нам поручиться, що якийсь ірод не зазіхав на життя нашої доброї господині й що вона, відчинивши скриньку, не впаде мертва, як старий маркіз де Турне, коли він розпечатав листа від якогось незнайомця!

Віддані слуги довго радились і нарешті вирішили, що вранці розкажуть про все господині й віддадуть їй таємничу скриньку. Чого ж не відчинити скриньки, аби тільки бути обережним. Добре зваживши всі обставини появи підозрілого незнайомця, вони дійшли висновку, що йдеться, мабуть, про якусь особливу таємницю і не їм її розгадувати. Треба вдатися з нею до господині. [10]

Батіст мав усі підстави тривожитися. Саме в той час Париж став ареною найпідступніших злочинів, саме тоді з'явився пекельний винахід, що давав змогу легко здійснювати їх.

Глазер, німець-аптекар, найкращий тогочасний хімік, захоплювався, як і багато людей його ремесла, дослідами з алхімії. Він прагнув винайти філософський камінь. До Глазера приєднався італієць на ім'я Ексілі. Та для нього алхімія була тільки приводом. Він хотів лише навчитися змішувати, варити й перегонити отруйні речовини, з яких Глазер сподівався зробити ліки, і нарешті йому вдалося приготувати отруту без запаху й смаку, що або вбивала людину на місці, або рокувала її на повільну загибель, проте не залишала на тілі жодного сліду і вводила в оману найкращих, найтямущіших лікарів — вони й гадки не мали про отруєння і приписували смерть тій чи іншій природній причині. Хоч який обережний був Ексілі, а проте його запідозрили в продажу отрути і ув'язнили в Бастілії. Скоро до тієї самої камери замкнули капітана Годена де Сен-Круа. Цей капітан давно вже перебував у недозволеному

зв'язку з маркізою де Бренвільє, накликаючи ганьбу на всю її родину, а оскільки сам маркіз був байдужий до гріхів своєї дружини, її батько, Дрю д'Обре, високий службовець паризького суду, змушений був домогтися ув'язнення капітана, щоб розлучити безсоромну пару. Палкому, але безхарактерному, замолоду розбещеному, ревнивому й безоглядно мстивому капітанові, що облудно прикидався святенником, страшенно сподобалася диявольська таємниця Ексілі, яка давала йому змогу знищити всіх своїх ворогів. Він став запопадливим учнем Ексілі, за короткий час зрівнявся зі своїм учителем і, коли вийшов з Бастілії, зміг далі працювати сам.

Бренвільє була розпусна жінка, а Сен-Круа зробив із неї страховисько. Поступово він намовив її отруїти спершу батька, до якого вона переїхала і якого на старість про людське око доглядала, потім обох братів і, нарешті, сестру: батька з помсти, а братів і сестру через багатий спадок. Історія багатьох отруйників дає нам жахливий приклад того, що такі злочини стають непереборною пристрастю. Без будь-якої мети просто задля втіхи, як хімік для свого задоволення провадить досліди, отруйники часто вбивали людей, доля яких анітрохи їх не обходила. Нагла смерть багатьох злидарів у лікарні Отель Дьє викликала потім підозру, що хліб, який там кожного тижня роздавала Бренвільє, щоб показати себе побожною, як ніхто, і великою добродійницею, був затруєний. А вже напевне відомо, що вона затруїла паштет [12] з голубів і потім частувала ним своїх гостей. Жертвами того пекельного обіду стали кавалер дю Ге та багато інших осіб. Сен-Круа, його помічникові Лашосе і Бренвільє довгий час щастило тримати свої моторошні вчинки у глибокій таємниці, та хоч би які хитрі й підступні були злочинці, хіба вони встоять, коли вічні сили небесні захочуть покарати їх ще тут, на землі? Отрута, яку робив Сен-Круа, була така міцна (парижани називали її "poudre de succession"*), що, коли готовий порошок стояв відкритий, досить було раз його вдихнути — і негайно наставала смерть. Тому Сен-Круа, готуючи його, завжди надягав щільну скляну маску. Одного разу, коли капітан висипав готову отруту в колбу, маска спала і він, хапнувши ротом дрібного порошку, зразу впав мертвий. Оскільки в нього не було спадкоємців, судді поквапилися

прийти й описати його маєток. І знайшли в замкненій скрині не тільки весь пекельний арсенал отрут, які наготував мерзенний Сен-Круа, а й листи Бренвільє, що доводили їхні злочини. Маркіза втекла в Льєж і сховалася в монастир. По неї послано службовця поліції Дегре. Переодягтись духовною особою, він з'явився в монастирі. Йому пощастило зайти в любовні стосунки з тією страшною жінкою й заманити її на побачення у віддалений сад на околиці міста. Тільки-но вона прийшла туди, як її оточили помічники Дегре, а духовна особа раптом обернулася в службовця поліції, що змусив її сісти в карету, яка вже чекала біля входу в сад, і в супроводі вартових повіз до Парижа. Лашосе на той час уже стяли голову, така сама смерть спіткала й Бренвільє, а після страти тіло її спалили й розвіяли попіл на вітрі.

[* Порошком для спадкоємців (фр.).]

Парижани полегшено відітхнули, коли не стало того страховиська, яке своєю таємною вбивчою зброєю безкарно спроваджувало на той світ і ворогів, і друзів. Та скоро виявилося, що жахливе мистецтво мерзенного Сен-Круа не вмерло, хтось успадкував його. Ніби невидима зловісна примара, вбивство закрадалося в найтісніші кола, засновані на родинних почуттях, на любові й приязні, і швидко, впевнено хапало свої нещасні жертви. Той, кого ще сьогодні бачили квітучим і здоровим, завтра, хворий і немічний, насилу пересував ноги, і ніяке мистецтво лікарів не могло врятувати його від смерті. Багатство, високе становище, вродлива чи надто молода дружина — цього було досить, щоб опинитися під загрозою смерті. Страшна недовіра руйнувала священні зв'язки. Чоловік тремтів перед дружиною, батько перед сином, сестра перед братом.

[13]

Неторканими залишалися наїдки й напої, якими приятель пригощав приятеля, і там, де раніше панували веселі жарти, люди боязким поглядом шукали замаскованого вбивцю. Можна було побачити, як налякані батьки родини купували в далеких околицях харчі й самі

готувала собі їжу в якомусь брудному заїзді, боячись пекельної зради у власному домі. А проте, інколи навіть найбільша передбачливість і обережність виявлялися надаремними.

Щоб покласти край цим злочинам, які, мов чума, поширювалися в країні, король запровадив особливий суд і доручив йому розслідувати тільки ті таємничі вбивства й карати винних. То була так звана chambre ardente *, яка засідала неподалік від Бастілії і головою якої став Ларені. Та хоч як він гаряче взявся до діла, якийсь час зусилля його були марні. Тільки хитрому Дегре пощастило знайти злочинне кубло.

[* Вогненна палата (фр.)]

У сен-жерменському передмісті жила стара жінка на прізвище Лавуазен, ворожка й чарівниця, що мала ще двох помічників, Лесажа та Левігуре, і викликала страх і подив навіть у таких людей, яких не можна було назвати слабкодухими й легковірними. Та Лавуазен не тільки ворожила й чарувала. Учениця Ексілі, вона, як і Сен-Круа, готувала отруту, що не залишала жодних слідів, і таким чином допомагала жорстоким синам швидше прибирати до рук спадок, а розпусним жінкам здобувати нових, молодших чоловіків. Дегре вивідав її таємницю, вона в усьому-призналася, і за вироком chambre ardente її спалено на Гревській площі. В Лавуазен знайдено список усіх тих, хто вдавався до неї по допомогу, тому після її смерті не тільки почалися страта за стратою, а й упала тяжка підозра навіть на осіб, що посідали високе становище. Скажімо, вважали, що саме Лавуазен допомогла кардиналові Бонзі за короткий час спекатись тих, кому він як Нарбонський архієпископ мав виплачувати пенсію. Так само звинувачували у зв'язках із тією страшною жінкою герцогиню Бульйонську і графиню де Суасон, прізвища яких знайдено в тому списку. Не зглянулись навіть на Франсуа Анрі де Монморансі, Будебелем, пером і маршалом королівства, герцогом Люксембурзьким. І на нього напосілася страшна chambre ardente. Він сам прийшов у Бастілію, де Лувуа й Ларені зі злості замкнули його в закапелок шість футів завдовжки. Минуло багато місяців, поки цілком з'ясувалося, що

герцога нема за що карати. Він тільки й того, що звелів був Лесажеві скласти для нього гороскоп.

[14]

Певна річ, що сліпий запал голови палати Ларені призвів до насильства й жорстокості. Суд став схожий на інквізицію, досить було найменшої підозри, щоб запроторити людину до страшної в'язниці, і не раз лише випадково щастило довести, що засуджений до страти невинний. До того ж Ларені був бридкий на вроду і підступної вдачі, тому скоро його зненавиділи й ті, за кого він мстився й кого повинен був захищати. Коли на допиті він спитав герцогиню Бульйонську, чи вона бачила диявола, та відповіла йому: "Мені здається, що я бачу його перед собою!"

На Гревській площі річкою лилася кров винних і запідозрених, аж поки нарешті таємничих отруєнь почало меншати. Тим часом насунулось інше лихо, яке знов приголомшило Париж. З'явилася зграя грабіжників, що ніби поставила собі за мету привласнити всі коштовності. Тільки-но хтось було придбає багату оздобу, вона зразу ж у незрозумілий спосіб зникне, хоч би як він її надійно стеріг. Ще гірше було те, що кожного, хто зважувався у вечірню пору вийти надвір з коштовностями, просто серед вулиці або в темних під'їздах будинку грабували чи навіть убивали. Ті, що лишилися після такої пригоди живі, потім розповідали, як їх ударом кулака оглушували й валили на землю, а коли вони приходили до тями, виявлялося, що їх пограбовано й лежать вони зовсім не там, де їх звалено, а десь-інде. А в замордованих, яких майже щоранку знаходили на вулиці чи в будинках, була та сама смертельна рана — удар кинджалом у серце, такий швидкий і влучний, що, на думку лікарів, поранений падав на місці, неспроможний навіть крикнути. А хіба при пишному дворі Людовіка XIV мало було таких, що, зайшовши в таємні любовні стосунки, пізно ввечері скрадалися до своїх коханок, часто з багатим подарунком? Грабіжники, наче були в спілці з нечистою силою, добре знали, коли трапиться нагода поживитись. Не раз нещасний не встигав дійти до будинку, де сподівався зазнати райської

втіхи, а часто падав біля порога, навіть біля дверей коханки, і вона, перелякана, знаходила закривавлений труп. Дарма міністр поліції Аржансон наказав ловити в Парижі всіх, хто викликав найменшу підозру, дарма шаленів Ларені, намагаючись видушити зі своїх жертв якісь відомості, дарма збільшено сторожу й патруль — слідів злочинців не щастило знайти. Ще була якась надія уникнути напасників, коли хтось озброювався до зубів і йшов у супроводі служника, який ніс попереду запалений смолоскип, та й то [15] траплялося, що в служника шпурляли камінням, аж поки він, наляканий, тікав, а тоді його пана вбивали й грабували.

Дивувало й те, що хоч скільки шукали в кожному місці, де торгували ювелірними виробами, ніде не виявляли жодної вкраденої речі, отже, й цим шляхом не вдалося напасти на слід грабіжників.

Дегре аж пінився з люті, що навіть його хитрощі були безсилі проти злочинців. У тому кварталі міста, де він саме патрулював, нічого не ставалося, а там, де ніхто не сподівався ніякого лиха, грабіжники знаходили багату жертву.

Дегре додумався підшукати собі кілька двійників, таких схожих на нього ходою, поставою, мовою, постаттю й обличчям, що навіть його помічники не знали, котрий із них справжній Дегре. Тим часом він, наражаючись на смертельну небезпеку, ходив назирці за котримось із тих, хто за його наказом ніс із собою коштовну оздобу. Щоб його ніхто не помітив, він скрадався попід темними стінами. Та на тих людей ніхто ніколи не нападав, отже, й про цю пастку стало відомо грабіжникам. Дегре був у розпачі.

Якось уранці він приходить до голови палати Ларені блідий, схвильований і розлючений.

— Що у вас нового? Може, напали на слід? — схоплюється йому назустріч Ларені.

— Ох... ласкавий пане,— починає Дегре, аж затинаючися з люті,— вчора ввечері неподалік від Лувру при мені напали на маркіза де Лафара.

— Слава тобі господи! — радісно вигукує Ларені.— То їх спіймано!

— Аби ж то! — гірко посміхнувшись, відповідає Дегре.— Послухайте, як усе вийшло. Стою я біля Лувру й стежу, чи не з'являться де ті іроди, що вже сидять мені в печінках, а в грудях у мене бурхає пекло. Аж бачу — вулицею боязко скрадається якийсь чоловік і все озирається назад. Він проходить зовсім близько, не помітивши мене, і в місячному світлі я впізнаю в ньому маркіза Лафара. Я не здивувався, коли побачив його, і знав, куди він простує. Та не встигає він відійти від мене й на десять кроків, як раптом наче з-під землі виростає якийсь чоловік, валить маркіза додолу й кидається на нього. Радий, що вбивця зараз опиниться в моїх руках, я зопалу кричу й наміряюся вискочити до нього зі свого сховку, але заплутуюсь у плащі й падаю. Бачу, а того чоловіка наче вітром підхопило. Я виплутуюся з плаща, схоплююсь і біжу навздогін за ним. Дорогою починаю сурмити в ріжок. Звіддалік мені відповідають свистки моїх людей. Зчиняється гомін, з усіх боків чути цокіт копит, бряжчить [16] зброя... "Сюди, сюди!.. Це Дегре, Дегре!.." — гукаю я, аж луна котиться вулицею. Я далі бачу в яскравому місячному світлі чоловіка, що тікає від мене. Щоб збити мене з пантелику, він звертає то в той, то в той бік. Ми добігаємо до вулиці Нікез, і тут я помічаю, що він наче підупадає на силі... Я весь напружуюсь, між нами лишається не більше як п'ятнадцять кроків...

— Ви його наздоганяєте... ловите... надбігають ваші помічники...— нетерпляче вигукує Ларені. Очі в нього палають, він хапає Дегре за руку, наче це й є той, хто тікав.

— П'ятнадцять кроків,— проказує глухим голосом Дегре і тяжко зітхає.— За п'ятнадцять кроків той чоловік кидається вбік, у затінок, і зникає в мурі.

— Зникає?.. В мурі?.. Ви збожеволіли! — вигукує Ларені, відступивши на два кроки й плеснувши руками.

— Називайте мене, ласкавий пане, як хочете,— провадить далі Дегре й потирає чоло, наче його мордують недобрі думки.— Називайте мене божевільним, дурнем, якому привиджуються духи, але все було так, як я вам розповідаю. Я спантеличено стою перед муром, коли це надбігають мої засапані помічники, а з ними маркіз де Лафар, що вже отямився з переполоху і тримає в руці оголену шпагу. Ми запалюємо смолоскипи, обмацуємо мур, але в ньому нема й сліду дверей, чи вікна, чи якогось отвору. Це міцна кам'яна огорожа, і вона оточує садибу, де мешкають люди, які також не викликають ані найменшої підозри. Сьогодні я ще раз пильно оглянув той мур. Сам чорт грає з нами в піжмурки.

Про випадок з Дегре дізнався весь Париж. Усюди тільки й розмов було про чари, про духів і про зв'язок старої Лавуазен, Левігуре й злочинного священика Лесажа з дияволом; потяг до надприродного, загадкового, як це властиво людській натурі, взяв гору над розумом, і скоро почали вірити, що справді сам чорт, як сказав спересердя Дегре, захищає грабіжників, бо вони продали йому свої душі. Легйо собі уявити, що пригоду Дегре прикрасили різними безглуздими вигадками. Оповідання про цю пригоду разом з дереворитом, що зображав страшного чорта, який западається в землю перед нажаханим Дегре, було надруковане й продавалося на кожному розі. Цього було досить, щоб залякати людей і навіть відібрати відвагу в помічників Дегре, які тепер боязко, тремтячи всім тілом, ходили вночі вулицями, обвішані амулетами й окроплені свяченою водою.

Аржансон побачив, що всі зусилля chambre ardente виявились марними, й пішов до короля просити, щоб той заснував якийсь інший суд із ще ширшими повноваженнями розшукувати [17] й карати цих нових злочинців. Король, переконаний, що й chambre ardente він надав надто велику владу, і прикро вражений нескінченними стратами, які

відбувалися за наказом кровожерного Ларені, твердо відхилив це прохання.

Тоді обрано інший спосіб спонукати короля рішучіше взятися до цієї справи.

У покоях Ментенон, де король звичайно просиджував вечори і, бувало, до пізньої ночі радився зі своїми міністрами, йому передали вірші поставлених перед страшною загрозою коханців, які нарікали, що, коли галантність велить їм зробити коханій багатий подарунок, вони завжди важать своїм життям. Почесно й приємно пролити свою кров задля коханої у рицарському двобої, та інша справа, коли на тебе нападає підступний убивця, від якого ти не можеш захиститися. Тож нехай Людовік, цей світоч галантності й кохання, розвіє своїм яскравим сяйвом темряву ночі, щоб відкрилася чорна таємниця, яка в ній ховається. Нехай же божистий герой, що поборов уже стількох ворогів, і тепер підійме свій переможний, блискучий меч і, мов Геракл лернейську гідру, мов Тезей Мінотавра, знищить грізне чудовисько, яке зводить нанівець усю любовну насолоду і всю радість затьмарює стражданням і невтішною скорботою.

Хоч у вірші йшлося про дуже важливу справу, йому, проте, не бракувало дотепності й грайливості, особливо там, де мовилося про тривогу, яка гризе серця коханців, коли вони скрадаються до своїх дам, і про страх, який убиває в зародку всю втіху від зустрічі з коханими, весь чар любовних пригод. Наприкінці вірш переходив у пишномовний панегірик Людовікові XIV, тож зрозуміло, що король прочитав його з видимим задоволенням. Нарешті він скінчив і, не зводячи очей з аркуша, обернувся до Ментенон и прочитав вірша ще раз, уже вголос, тоді спитав, мило всміхаючись, що вона думає про бажання цих коханців, яким загрожує небезпека. Ментенон, яка завжди міркувала поважно й тверезо і любила показати свою побожність, відповіла, що якраз таємні, заборонені шляхи не гідні особливого захисту, але варто вжити крайніх заходів, щоб знищити жахливих злочинців. Король, невдоволений такою ухильною відповіддю, згорнув аркуш і хотів уже йти до державного

секретаря, що працював у сусідній кімнаті, та раптом, глянувши вбік, помітив Скюдері, яка сиділа в маленькому кріслі неподалік від Ментенон. Він підійшов до неї, мила усмішка, що грала на його устах, а тоді згасла, з'явилася знов, він зупинився біля крісла, розгорнув аркуш і лагідно мовив: [18]

— Маркіза не хоче нічого знати про галантність наших закоханих кавалерів і ухиляється від розмови про заборонені шляхи. А що ви, панно, скажете про цю віршовану петицію?

Скюдері шанобливо підвелася з крісла, по її блідих щоках, мов червінь вечірньої заграви, розлився рум'янець, і вона проказала, ледь нахилившись уперед і опустивши очі:

Un amant, qui craint les voleurs

n'est point digne d'amor*.

[* Коханець, що боїться злодіїв, не гідний кохання (фр.).]

Король, вражений лицарським духом цих двох рядків, що переважили цілий вірш з його довжелезними тирадами, вигукнув, блиснувши очима:

— Ваша правда, панно, присягаюся святим Діонісієм! Я не дозволю ніяких необачних заходів, що захищали б боягузтво і разом з винними карали й невинних! Досить уже того, що роблять Аржансон і Ларені.

Мартіньєр яскравими барвами змалювала своїй господині страшні події, що сколихнули весь Париж, коли вранці розповідала про нічну пригоду, і, тремтячи, нерішуче передавала їй таємничу скриньку. Батіст стояв у кутку, блідий, як смерть, насилу здобуваючись на слово, і зі страху й хвилювання м'яв у руках нічний ковпак. Обоє вони жалісливо просили господиню, щоб вона ради всіх святих була обережна, коли

відчинятиме її. Скюдері оглянула скриньку із замкненою в ній таємницею, зважила її в руці, усміхнулась і сказала:

— Вам обом ввижаються примари! Ті мерзенні лиходії знають не згірше за мене й за вас, що я не багата і в мене немає скарбів, задля яких варто мене вбивати. Ви ж самі кажете, що вони все винюхують. А щоб хтось чигав на моє життя? Кому потрібна смерть сімдесятитрирічної жінки, яка ніколи нікого не переслідувала, крім злочинців і заколотників у своїх власних романах, яка складає посередні вірші, що не можуть викликати ні в кого заздрощів, і після якої нічого не залишиться, крім убрання старої фрейліни, що в ньому вона інколи їздила до королівського двору, та кількох десятків гарно оправлених книжок із золотими берегами! І хоч яким страшним ти, Мартіньєр, змалювала незнайомця, який приходив учора ввечері, я не можу повірити, що в нього були лихі наміри. Нумо!..

Мартіньєр відскочила на три кроки назад, а Батіст глухо простогнав: "Ох!" — і в нього підігнулися коліна, коли панна Скюдері натиснула на крицевий ґудзик і вічко скриньки, клацнувши, відчинилося.

[19]

Скюдері натиснула на крицевий ґудзик і вічко скриньки, клацнувши, відчинилося.Як же здивувалася панна Скюдері, коли в скриньці замерехтіли два прикрашені коштовними каменями золоті браслети й таке саме намисто! Вона витягла їх зі скриньки. Поки вона милувалася чудово зробленим намистом, Мартіньер розглядала розкішні браслети і раз по раз вигукувала, що навіть у шанолюбної Монтеспан немає таких оздоб.

— Але що все це означає? — спитала Скюдері.

Тієї миті вона помітила на дні скриньки згорнену записочку і, звичайно, схопила її, сподіваючись знайти там ключ до таємниці. Та

тільки-но вона прочитала записочку, руки в неї затремтіли, і папірець упав додолу. Скюдері благально звела очі до неба і, майже непритомна, опустилася в крісло. До неї кинулись налякані Мартіньєр і Батіст.

— Ох! — вигукнула Скюдері, ковтаючи сльози.— Ох, яка образа! Який страшний сором! Отаке пережити на старість! Невже я легковажно ляпнула якусь дурницю, немов молоденька дівчина? О господи, невже слова, сказані майже жартома, можна так глибоко витлумачити? Я змалку була цнотлива й побожна, ніколи не заплямила себе ганебним вчинком, то невже ж мене можна було звинуватити в страхітливих злочинних зв'язках?

Панна Скюдері притулила до очей хусточку й гірко заплакала. Вкрай розгублені й схвильовані, Мартіньєр і Батіст дивилися на свою добру господиню й не знали, як їй допомогти в її тяжкій біді.

Мартіньєр підняла з підлоги злощасну записку. В ній стояло:

Un amant, qui craint les voleurs

n'est point digne d'amor.

Ваш гострий розум, шановна пані, врятував від переслідувань нас, що правом дужого відбираємо в слабких і боягузливих скарби, які б вони й так ганебно прогайнували. На доказ нашої вдячності ласкаво прийміть цей подарунок. За довгий час нам ніколи не щастило здобути такої коштовної оздоби, як ця, хоч Вам, шановна пані, личило б носити ще кращу за неї. Просимо й надалі дарувати нам свою ласку й не забувати про нас.

Невидимі".

— Хто б подумав, що ті мерзотники можуть дійти до такого нахабства, так глумитися з людей! — вигукнула Скюдері, трохи заспокоївшись. [20]

Крізь яскраво-червону шовкову завісу на вікні пробивалося сонячне світло, і діаманти, що лежали на столі поряд зі скринькою, рожево мерехтіли. Глянувши на них, Скюдері нажахано затулила обличчя руками й звеліла Мартіньєр негайно забрати ті страшні самоцвіти, до яких пристала кров змордованих. Мартіньєр відразу сховала намисто й браслети в скриньку і сказала, що найкраще було б віддати їх міністрові поліції й розповісти йому про юнака, який нагнав на них страху серед ночі, й про те, звідки взялася скринька.

Скюдері підвелася й почала мовчки, неквапом походжати по кімнаті, ніби аж тепер замислилась, що їй робити далі. Нарешті вона звеліла Батістові приготувати портшез, а покоївці — допомогти їй одягтися, бо вирішила зараз-таки податися до маркізи Ментенон.

Скюдері знала, коли маркіза сидить сама в своїх покоях, і прибула якраз у такий час. Скриньку з коштовностями вона взяла з собою.

Звичайно ж, маркіза страшенно здивувалася, коли побачила панну Скюдері. Стара дама завжди трималася з великою гідністю і була, незважаючи на свій вік, жвава й привітна, а тепер зайшла спотикаючись, бліда й розгублена.

— Ради бога, що з вами? — вигукнула маркіза назустріч бідолашній панні Скюдері.

Гостя, охоплена страхом і розпачем, поспішила сісти в крісло, яке їй підсунула маркіза, бо побоювалась, що впаде.

Коли нарешті вона спромоглась на слово, то розповіла, якої тяжкої, нестерпної наруги зазнала через свій жарт, що ним так нерозважно

відгукнулася на супліку наляканих коханців. Вислухавши все від початку до кінця, маркіза сказала, що Скюдері взяла надто близько до серця цю дивну пригоду, що глум такого сміття, як ті грабіжники, ніколи не заплямить шляхетної, побожної душі, і врешті захотіла поглянути на оздоби.

Скюдері подала їй відчинену скриньку. Побачивши те диво, маркіза не втрималась і аж крикнула з захвату. Потім витягла коштовності й підійшла з ними до вікна. Вона то виставляла їх на сонце й милувалась мерехтливими каменями, то підносила до самих очей, щоб добре роздивитися, як майстерно було зроблене кожне кільце ланцюжка.

Раптом маркіза рвучко обернулася до панни Скюдері й вигукнула:

— А ви знаєте, голубко, такі браслети й таке намисто міг викувати тільки Рене Кардільяк. Більше ніхто!

Рене Кардільяк був тоді найкращим золотарем у Парижі, одним із найздібніших і водночас найдивакуватіших людей [21] свого часу. Не дуже високий, плечистий і кремезний, Кардільяк, хоч йому було вже далеко за п'ятдесят, зберіг юнацьку силу і гнучкість. Про ту силу, незвичайну в його віці, свідчили й густий кучерявий рудуватий чуб, і гладеньке, без-єдиної зморшки, лискуче обличчя. Якби весь Париж не знав, що Кардільяк порядний і чесний чоловік, безкорисливий і щирий, без задніх думок, завжди готовий кожному допомогти, то дивний погляд його зеленкуватих, глибоко посаджених, блискучих маленьких очей міг би викликати підозру, що насправді він лихий і підступний. Як уже мовилося, Кардільяк був на той час найкращим золотарем не тільки в Парижі, а може, й у цілому світі. Великий знавець природи коштовних каменів, він умів так відшліфувати їх і так оправити, що непоказні речі в його майстерні оберталися в-справжнє диво. Кожне замовлення він брав нетерпляче й пожадливо і називав таку низьку ціну, що її смішно було й порівняти із затраченою працею. А як брався потім до роботи, то вже не мав спокою: цілими днями й вечорами стука у майстерні молотком і часто, коли оздоба була вже майже готова, йому раптом могла не

сподобатись її форма або починало здаватися, що оправа чи якийсь гачечок виконані не досить вишукано, й цього вистачало, щоб він кинув усе в тигель і почав роботу наново. Тому кожен його виріб ставав справжнім неперевершеним мистецьким твором і щоразу викликав захват у замовника. Але тоді виявлялося, що забрати в Кардільяка готову річ майже неможливо. Він вигадував різні причини і зволікав з тижня в тиждень, з місяця в-місяць. Дарма йому пропонували за роботу подвійну ціну, він не брав понад домовлену суму жодного луїдора. Коли ж замовник домагався свого і Кардільяк урешті змушений був віддати оздобу, він не міг приховати великого невдоволення, навіть люті, що кипіла в ньому. А вже як доводилось віддавати якусь особливу, розкішну коштовність, в якій і камені, і філігранна золота оправа варті були багатьох тисяч, Кардільяк мов навіжений гасав по місту, проклинаючи і себе, і своє ремесло, і все на світі. Та коли в такі хвилини хтось підбігав до нього й гукав: "Рене Кардільяку, може, ви зробили б для моєї нареченої гарне намисто... для моєї дівчини браслет..." абощо, він зразу зупинявся і, поблискуючи очима й потираючи руки, питав:

— Ану покажіть, що там у вас? Замовник витягав скриньку й казав:

— Та самоцвіти, не якісь особливі, простенькі, але у ваших руках...

Кардільяк не давав йому докінчити, вихоплював з рук [22]

скриньку, витягав із неї самоцвіти, що й справді були дешевенькі, дивився на них проти світла й захоплено вигукував:

— Ого, не якісь особливі? Гарні камені! Чудові! Хай тільки я візьмуся до них!.. А коли вам не шкода ще жмені луїдорів, то я додам ще зо два чи зо три камінчики, такі, що очі сліпитимуть, мов весняне сонечко...

Замовник квапливо погоджувався:

— Я здаюся на вас, майстре, і заплачу, скільки ви захочете.

І байдуже, чи то був багатий городянин, чи хтось із королівського почту, Кардільяк кидався йому на шию, обіймав його, цілував і казав, що тепер він знов щасливий і за тиждень скінчить роботу. Він стрімголов мчав додому, до своєї майстерні, хапав молоток і за тиждень справді створював видатну річ. Та коли замовник на радощах приходив, щоб заплатити ті невеликі гроші за роботу й забрати оздобу, Кардільяк сердився, ставав неввічливий і впертий.

— Але ж подумайте самі, майстре, в мене завтра весілля!

— А яке мені діло до вашого весілля? Прийдіть за два тижні.

— Намисто готове, я даю вам гроші й хочу його забрати.

— Кажу ж вам, що я маю в ньому дещо переробити й сьогодні не віддам його.

— А я вам скажу інше: за роботу я вам заплачу вдвічі більше, але якщо ви не віддасте мені намиста по-доброму, то я зараз покличу Аржансонових людей.

— То нехай сатана мордує вас сотнею розпечених щипців, а до намиста підвісить тягар вагою в три центнери, щоб ваша наречена задушилася!

З цими словами Кардільяк засовував намисто нареченому в кишеню, хапав його за руку і витурював за двері так, що той котився сходами вниз. Потім дивився у вікно, як бідолашний юнак шкутильгає вулицею, затуляючи хусточкою закривавленого носа, й моторошно реготав. А бувало й таке, що Кардільяк радісно візьме роботу, а тоді раптом хтозна-чому, схвильований і пригнічений, починає плакати і крізь сльози матір'ю божою і всіма святими благає скасувати замовлення. Чимало осіб, яких дуже шанували і король, і народ, надаремне пропонували Кардільякові великі гроші, щоб він зробив їм бодай хоч якусь дрібничку.

Він і королю впав у ноги і благав як найбільшої ласки, щоб той нічого в нього не замовляв. Так само не брав він ніяких замовлень у маркізи Ментенон, навіть обурено й нажахано відхилив її прохання зробити скромний, прикрашений емблемами мистецтва перстень, який вона хотіла подарувати Расінові. [23]

Тому Ментенон сказала Скюдері:

— Можу закластися, що Кардільяк не прийде, навіть як я й пошлю по ,нього, щоб довідатися, для кого він зробив ці оздоби. Мабуть, боятиметься, що я в нього щось замовлю, а він мені не хоче нічого зробити. Хоч, здається, від якогось часу він став уже не такий упертий; я чула, що він тепер працює старанніше, ніж будь-коли, й зразу віддає роботу, але все-таки дуже сердиться й відвертається від замовника.

Скюдері дуже хотіла, щоб браслети й намисто, коли ще не пізно, якнайшвидше опинилися в їхнього законного власника, й запропонувала сказати тому дивакові наперед, що його кличуть не для того, щоб дати замовлення, а щоб він висловив свою думку про чиїсь там коштовності. Маркіза погодилася з нею. По Кардільяка послали служника, і він, ніби й сам уже йшов сюди, дуже швидко з'явився в маркізи.

Він, мабуть, не сподівався побачити там Скюдері й дуже збентежився. Забувши через це правила доброго тону, він спершу низько вклонився цій шановній дамі, а вже потім обернувся до маркізи. Вона відразу спитала, показуючи на коштовності, що мерехтіли на застеленому темно-зеленою скатертиною столі, чи це його робота. Кардільяк ковзнув по них поглядом, тоді перевів очі на маркізу, швиденько сховав браслети й намисто в скриньку, що стояла поряд, і квапливо відсунув її від себе. На його рум'яному обличчі майнула неприємна посмішка, і він відповів:

— Погано ви знаєте роботу Рене Кардільяка, шановна маркізо, бо якби знали краще, вам навіть на думку не спало б, що якийсь інший золотар на світі зумів би створити такі оздоби. Звичайно, це. моя робота.

— То скажіть,— повела далі маркіза,— для кого ви їх зробили?

— Для себе,— відповів Кардільяк.— Авжеж,— додав він, побачивши, що обидві жінки вражено дивляться на нього, маркіза недовірливо, а Скюдері боязко й очікувально.— Вас, шановна маркізо, це, може, й здивує, але я справді зробив їх для себе. Тільки з любові до свого мистецтва я вибирав найкращі камені й працював над ними так захоплено й старанно, як ніколи. Недавно ці коштовності якимось дивом зникли з моєї майстерні.

— Слава тобі господи! — вигукнула Скюдері, й очі в неї радісно заблищали. Вона швидко й моторно, наче молода дівчина, підбігла до золотаря, поклала руки йому на плечі й сказала: — Забирайте свої скарби, майстре. їх у вас украли якісь мерзотники. [24]

І вона докладно розповіла, як ті оздоби опинилися в неї. Кардільяк слухав її мовчки, опустивши очі, тільки час від часу невиразно мурмотів:

— Гм!.. Ага!.. Ох!.. Ти ба!..

Він то закладав руки за спину, то гладив себе по щоках і по бороді. Коли Скюдері скінчила, в Кардільяка була така міна, наче він змагався з якоюсь несподіваною думкою, хотів на щось зважитись і ніяк не міг. Він потирав лоба, тяжко зітхав, прикладав руки до очей, немов намагався стримати навальні сльози, нарешті схопив скриньку, яку йому простягла Скюдері, поволі опустився на одне коліно і промовив:

— Вам ці оздоби, шляхетна, шановна панно, призначила доля. Так, аж тепер я переконався, що, працюючи над ними, думав про вас. Навіть

робив їх для вас. Не відмовтесь прийняти їх і носити. Ці коштовності — найкраще з того, що я зробив за свій довгий вік.

— Ну що ви, що ви, майстре,— заперечила Скюдері ласкавим, жартівливим тоном.— Хіба мені личить у моїх літах прикрашати себе діамантами? І чого це ви надумали давати мені такий дорогий подарунок? Годі вам, майстре! Якби я була така вродлива, як маркіза де Фонтанж, і така багата, то не випустила б із рук цих коштовностей. Та навіщо моїм зів'ялим, кістлявим зап'ясткам ці пишні браслети, навіщо моїй зморщеній шиї, яку я ховаю в хустку, це розкішне намисто?

Кардільяк підвівся і, простягаючи панні Скюдері. скриньку й дивлячись на неї шаленими очима, сказав:

— Згляньтесь на мене, панно, візьміть ці оздоби! Ви навіть не уявляєте собі, як я шаную ваші чесноти, ваші великі заслуги! Візьміть цей мізерний подарунок тільки як ознаку мого прагнення довести вам свої щирі почуття!

Панна Скюдері все ще вагалася. Тоді Ментенон узяла скриньку в Кардільяка і сказала:

— Що це ви, голубко, торочите про свої літа! Що нам із вами до тих літ і до їхнього тягаря! Таж ви поводитесь, наче молода, сором'язлива дівчина, якій дають солодкий овоч, а вона й рада б його взяти, та боїться простягти по нього руку. Не відмовляйтесь від подарунка, який вам зі своєї ласки підносить наш добрий майстер Рене і якого тисячі інших людей не отримали б, хоч би скільки давали йому грошей і хоч би скільки просили й благали його.

Ментенон присилувала Скюдері взяти скриньку, і Кардільяк знов опустився навколішки, почав, зітхаючи, цілувати сукню й руки шановної дами, застогнав, заплакав, захлипав, а тоді раптом підвівся і прожогом,

наче божевільний, [25] перекидаючи стільці й столики зі склом і порцеляною, вибіг з кімнати.

— О господи, що з цим чоловіком сталося? — вигукнула перелякана Скюдері.

Але Ментенон, що сьогодні була у веселому, навіть грайливому настрої, зовсім їй не властивому, засміялася й сказала:

— Вре зрозуміло, голубко, майстер Рене смертельно закохався у вас і, як того вимагають давні звичаї і правила галантності, почав здобувати ваше серце дорогими подарунками.

Ментенон жартувала далі, вмовляла панну Скюдері не бути надто жорстокою із закоханим майстром, бо він уже й так у розпуці. Зрештою Скюдері підхопила маркізин тон, а що була з натури весела, то почала й собі докидати не одну смішну вигадку. Вона сказала, що коли вже аж до такого дійшло, то їй кінець кінцем доведеться скоритись і дати світові нечуваний приклад: у сімдесят три роки, дарма що в неї бездоганний аристократичний родовід, стати нареченою золотаря. Ментенон пообіцяла сама сплести їй вінець до шлюбу й заходилася навчати її обов'язків доброї господині, бо, мовляв, така молода, недосвідчена дівчина мало що про них знає.

Та коли нарешті Скюдері підвелася, щоб іти додому, і взяла в руки скриньку, її, незважаючи на всі ті веселі жарти, знов охопила тривога. Вона сказала:

— А все-таки я ніколи не надягну цих браслетів і цього намиста. Хоч би там що, а вони побували в руках тих проклятих песиголовців, які з зухвальством сатани, а може, й у спілці з ним грабують і вбивають людей. Мені здається, що до цих блискучих оздоб прилипла кров, і я боюся їх. Та й поведінка самого Кардільяка, признаюся вам, не дуже мені подобається, в ньому є щось зловісне й моторошне. Я не можу

позбутися гнітючого почуття, що за всім цим ховається якась прикра, жахлива таємниця. Вертаюся подумки до тієї події, пригадую всі подробиці, але хоч ти вбий, не можу зрозуміти, в чому полягає ця таємниця, і взагалі не уявляю собі, щоб чесний майстер Рене, взірець доброї, побожної людини, міг бути причетний до чогось поганого й злочинного. Але знаю напевне, що я ніколи не зможу перебороти себе й надягти ці оздоби.

Ментенон зауважила, що робити з мухи вола теж не варто, та коли Скюдері попросила її щиро сказати, як би вона сама повелася в такому становищі, маркіза впевнено, твердо відповіла: [26]

— Я б швидше викинула ці браслети й намисто в Сену, ніж надягла б на себе.

Про випадок із майстром Рене Скюдері написала дуже гарного вірша, якого другого вечора й прочитала королю в покоях Ментенон. Мабуть, вона в ньому не пожаліла майстра Рене, а також, поборовши страх, навіяний зловісним передчуттям, яскравими барвами змалювала смішний образ сім-десятитрирічної золотаревої нареченої зі стародавнього аристократичного роду. Принаймні король реготав від щирого серця й запевняв, що Скюдері перевершила самого Буало-Депрео, і через це її вірш почали вважати найдотепнішим твором з усіх, будь-коли написаних.

Минуло кілька місяців. Одного разу Скюдері випало проїздити Новим мостом у заскленій кареті герцогині Монтан-сье. Засклена карета була тоді ще великою дивиною, тому, коли хтось з'являвся в ній на вулиці, там збиралися юрми людей. Так і тепер цікавий простолюд оточив на Новому мості карету Монтансье, і коні майже не могли ступити. Зненацька Скюдері почула лайку, прокльони й помітила якогось чоловіка, що, орудуючи кулаками, проштовхувався крізь найгустіший натовп. Коли він пропхався ближче, Скюдері побачила, що то був смертельно блідий, сумний на вигляд юнак, який пильно дивився на неї. Він спритно прокладав собі дорогу ліктями й кулаками, не зводячи з неї

погляду, аж поки опинився біля карети, тоді квапливо відчинив дверці, кинув на коліна Скюдері записку і, роздаючи на всі боки стусани й сам одержуючи їх не менше, зник у натовпі. Коли юнак з'явився в дверцях карети, Мартіньер, що їхала разом зі Скюдері, зойкнула з жаху, впала на подушки й зомліла. Дарма Скюдері смикала за мотузку, дарма гукала візникові, щоб він спинився,— той, ніби його підганяла нечиста сила, стьобав батогом коней, і вони, бризкаючи піною, хвицаючись і стаючи дибки, нарешті вихопилися з натовпу і чвалом протупотіли по мості. Скюдері вилила на зомлілу покоївку цілу пляшечку нюхальної солі. Аж ось Мартіньєр розплющила очі і, тремтячи всім тілом, бліда з переляку та хвилювання, судомно вчепилася в руку своєї господині й насилу простогнала:

— Мати божа, що той страшний чоловік хотів? Ох! Це ж він приніс вам скриньку тієї моторошної ночі!

Панна Скюдері почала заспокоювати бідолаху, сказала, що нічого поганого не сталося і треба просто глянути, що написано в записці. Вона розгорнула папірець і прочитала:

"Лиха доля, яку Ви могли відвернути, штовхає мене в провалля! Благаю вас, мов син матір, яку не може забути і до [28] якої сповнений палкої дитячої відданості, поверніть намисто і браслети, отримані через мене, майстрові Рене Кардільяку під будь-яким приводом. Попросіть його щось переробити чи поліпшити. Від цього залежить Ваша безпека і Ваше життя. Коли Ви не повернете їх до післязавтра, я проберуся до Вашого помешкання й при Вас накладу на себе руки!"

— Тепер я певна,— мовила Скюдері, прочитавши записку,— що коли навіть той загадковий юнак справді належить до ватаги мерзенних злодіїв і вбивць, то мені він не бажає ніякого лиха. Якби йому тієї ночі пощастило було поговорити зі мною, хтозна, чи не стали б мені зрозумілі дивні події, які я надаремне намагаюся собі якось пояснити, і таємничий зв'язок між ними. Але хоч би там як, а те, що мене просять зробити в записці, я зроблю, хоч би задля того, щоб спекатися цих злощасних

оздоб, які вже починають здаватися мені пекельним талісманом самого диявола. А Кардільяк, за своєю давньою звичкою, не скоро випустить їх із рук.

Скюдері поклала собі другого ж таки дня відвезти браслети й намисто до золотаря. Але того ранку всі видатні таланти Парижа ніби змовилися напосісти на неї хто з віршем, хто з п'єсою, а хто з гумореской. Не встиг Лашапель дочитати сцену зі своєї трагедії і з хитрою міною заявити, що тепер він сподівається подолати Расіна, як з'явився сам Расін і патетичним монологом якогось короля стер його на порох, а тоді Буало освітив темний трагічний небосхил фейєрверком своїх дотепів, аби тільки не чути ненастанного базікання про Луврську колонаду доктора архітектури Перро, яке йому остогидло.

Було вже далеко за полудень, панна Скюдері мала їхати до герцогині Монтансьє, отож вона відклала відвідини майстра Рене Кардільяка на другий день.

Скюдері гнітив якийсь дивний неспокій. Перед очима в неї весь час стояв незнайомий юнак, і в глибині її душі мріла невиразна згадка, що вона вже десь бачила те обличчя й ті риси. Не встигала вона задрімати, як її будив тривожний сон, їй здавалося, що вона повелася легковажно, навіть злочинно, не подавши руки нещасному, який падав у провалля й волав до неї, здавалося навіть, що вона могла запобігти якійсь фатальній події, якомусь страшному злочинові, а не запобігла. Тож тільки-но настав ранок, вона покликала Мартіньєр, щоб та одягла її, і, взявши скриньку, поїхала до золотаря. [29]

На вулицю Нікез, де мешкав Кардільяк, плавом пливли люди, юрмилися перед його дверима, кричали, галасували, обурювалися, хотіли вдертися всередину, і їх насилу стримувала сторожа, що оточила будинок. У тому шаленому галасі вирізнялися сердиті голоси:

— Смерть проклятому вбивці! Роздерти його на шматки!

Нарешті прибув Дегре з великим загоном, що проклав йому шлях до будинку крізь найгустішу юрму. Відчинилися двері, і з них, під страхітливі прокльони розлюченого натовпу, витягли закованого в кайдани чоловіка. Тієї миті, коли похолола зі страху й лихого передчуття Скюдері побачила цю сцену, до її слуху долинув відчайдушний зойк.

— Швидше, швидше їдь! — у нестямі крикнула вона візникові, який, спритно обернувши коней, змусив юрбу розступитися й зупинив карету перед самими дверима Кардільякового будинку.

Тепер Скюдері побачила Дегре, а в ногах у нього — гарну, як божий день, сяк-так одягнену дівчину з розпущеними косами, на обличчі в якої проступав божевільний страх і безмежний розпач. Дівчина обіймала коліна Дегре і проказувала жалібним, сповненим смертельної туги голосом, що аж серце краяв:

— Таж він невинний!.. Невинний!

Дарма помічники Дегре намагалися відірвати від нього нещасну й підвести її з землі. Нарешті якийсь дужий незграба схопив дівчину своїми ручиськами, силоміць відтяг від Дегре, але спіткнувся і впустив її. Вона скотилася кам'яними східцями на вулицю й лишилась там лежати, як нежива. Скюдері більше не змогла витримати.

— Ради бога, що сталося? Що тут робиться? — вигукнула вона, розчинила дверці й вийшла з карети.

Люди шанобливо розступилися перед старою дамою, а вона, побачивши, як дві жалісливі жінки підняли дівчину, посадовили на східці й почали розтирати їй горілкою скроні, підійшла до Дегре й знов гостро запитала його, що сталося.

— Сталося страшне,— відповів Дегре.— Сьогодні вранці Рене Кардільяка знайшли мертвого. Його вбито ударом кинджала. Вбивця — Кардільяків челядник Олів'є Брюсон. Його щойно забрали до в'язниці.

— А що це за дівчина? — спитала Скюдері.

— Це Мадлон, Кардільякова дочка,— пояснив Дегре.— Той мерзотник був її коханим. Тепер вона голосить і водно кричить, що він не винний, ні в чому не винний. Зрештою, вона теж знає про злочин, і мені доведеться забрати її в Консьєржері. [ЗО]

З цими словами Дегре глянув на дівчину так люто й зловтішно, що Скюдері затремтіла. Дівчина, невинна, як ангел, уже помалу дихала, але не мала сили ані озватись, ані ворухнутися. Вона лежала на вулиці з заплющеними очима, і люди не знали, чи її заносити до будинку, чи ще трохи відтирати. Глибоко зворушена, зі сльозами на очах, Скюдері дивилася на неї. Дегре та його помічники викликали в душі старої дами страх. Тим часом на сходах почувся глухий тупіт. То несли тіло Кардільяка. Швидко зважившись, Скюдері вигукнула:

— Я беру дівчину до себе, а про все інше подбайте ви, Дегре!

Над юрбою прокотився схвальний гомін. Жінки підняли дівчину, натовп подався до них, сотні рук простягайся, щоб допомогти їм, дівчина ніби пропливла в повітрі й опинилася в кареті. Всі благословили стару даму, яка видерла невинну жертву з рук кривавого суду.

Зусиллями Серона, найвідомішого паризького лікаря, Мадлон, що довго лежала непритомна, ніби заклякла, нарешті пощастило привести до тями. Скюдері довершила те, що почав лікар. Вона лагідними словами запалила в її душі промінчик надії, і ось з очей у бідолашної линули рясні сльози, і їй полегшало. Тепер вона спромоглася розповісти, як усе сталося, хоч час від часу тяжко схлипувала з нестерпного горя, і слова її тонули в сльозах.

Десь опівночі у двері Мадлон легенько постукали. Вона прокинулась і почула голос Олів'є. Він благав її якнайшвидше встати, бо батько помирає. Нажахана Мадлон схопилася з ліжка й відчинила двері. Олів'є був блідий, з перекривленого обличчя котився піт. Тримаючи в руках свічку, він, спотикаючись, рушив до майстерні. Дівчина подалася за ним. Там лежав її батько. Він дивився перед собою застиглими очима й хрипів, змагаючись зі смертю. Мадлон заголосила, кинулась до нього і аж тоді помітила криваву пляму з лівого боку на сорочці. Олів'є лагідно відхилив її і заходився обмивати бальзамом і перев'язувати рану на грудях. Тим часом батько опритомнів, перестав хрипіти, промовисто глянув на неї, тоді на Олів'є, схопив її руку, вклав у руку Олів'є і стиснув їх, скільки мав сили. Обоє вони впали навколішки перед батьковою постіллю. Він спробував підвестись, але, голосно зойкнувши, знов опав на подушку, глибоко зітхнув і помер. Мадлон і Олів'є гірко заплакали й заголосили. Олів'є розповів Мадлон, як на майстра, що звелів йому йти вночі разом з ним до міста, напав на його очах убивця і як він, не знаючи, що рана смертельна, насилу [31] доніс важке тіло додому. Коли настав ранок, мешканці будинку, яких потривожив нічний гамір і плач, зайшли до майстерні й побачили, що вони обоє, прибиті горем, усе ще стоять навколішки перед батьковим трупом. Зчинився переполох, з'явилася сторожа і, гадаючи, що це Олів'є вбив майстра, забрала його до в'язниці.

Потім Мадлон найзворушливішими словами описала чесноти свого коханого, його скромність і відданість. Розповіла, як він шанував, мов рідного батька, майстра Рене, а той відповідав йому такою самою любов'ю, як майстер, незважаючи на вбогість Олів'є, обрав його собі в зяті, бо той був не тільки вірною, шляхетною людиною, а й мав великий хист до праці. Все це Мадлон оповідала зі щирим серцем, а скінчила тим, що якби навіть Олів'є в неї на очах угородив кинджал батькові в груди, вона б швидше сприйняла це як підступи сатани, аніж повірила б, що Олів'є здатний на таке лиходійство.

Скюдері до глибини душі розчулило безмежне горе Мадлон, і вона вже ладна була повірити, що бідолашний Олів'є справді не винний, але

вирішила ще розпитати людей. Вони підтвердили все, що дівчина розповіла про стосунки майстра зі своїм челядником. Мешканці будинку й сусіди всі як один хвалили Олів'є, вважали його за взірець порядності, скромності, відданості й працьовитості. Ніхто не міг сказати про нього нічого поганого. А проте коли заходила мова за той жахливий вчинок, кожен здвигав плечима й казав, що це щось незбагненне.

Поставлений перед chambre ardente Олів'є, як довідалася Скюдері, твердо, непохитно заперечував свою причетність до вбивства і казав, що в його присутності на вулиці хтось напав на майстра й поранив його, а він, Олів'є, доніс пораненого ще живим додому, де той скоро помер. Отже, його слова збігалися з тим, що розповіла Мадлон.

Скюдері змушувала дівчину знов і знов до найменших подробиць розповідати про ту страшну подію. Вона допитувалась, чи, бува, не сварилися колись майстер із челядником, чи Олів'є часом не запальний, бо навіть найдобріші люди з такою вдачею інколи стають як божевільні й роблять те, що й самі не хотіли б. Але Мадлон так захоплено розповідала, як вони втрьох мирно й щасливо жили і як любили одне одного, що навіть тінь підозри не могла впасти на Олів'є, якого тепер звинувачували у вбивстві. Добре все зважуючи, навіть припускаючи, що Олів'є, попри всі обставини, які свідчили на його користь, таки вбив Кардільяка, Скюдері не знаходила жодної причини, яка могла б його [32] штовхнути на страшний злочин, що так чи так руйнував його власне щастя. Він убогий, але здібний до роботи, міркувала Скюдері. Йому пощастило прихилити до себе славетного майстра, він кохає його дочку, майстер дивиться на це схвально, перед ним відкривається можливість довіку прожити в щасті й достатку! Навіть коли припустити, що Олів'є, бозна-чим роздратований, осатанівши з гніву, таки вбив свого благодійника, свого батька, то який треба мати сатанинський хист до облуди, щоб після того злочину триматися так, як він! І Скюдері, твердо переконана, що Олів'є невинний, поклала собі будь-що врятувати його.

їй здавалося, що, мабуть, перше ніж звертатися до самого короля, краще буде поговорити з головою палати Ла-рені, звернути його увагу

на всі ті обставини, які свідчать на користь Олів'є, і, може, збудити в ньому прихильність до звинувачуваного, яка б передалася потім судові.

Ларені прийняв Скюдері дуже шанобливо, на що вона й мала підстави сподіватися, оскільки користувалася в короля великою ласкою. Він незворушно вислухав усе, що вона розповіла про страшний злочин, про стосунки Олів'є з родиною золотаря і про його вдачу. І тільки легенька, майже лукава посмішка свідчила, що він не цілком пропускав повз вуха її скроплені рясними сльозами слова в оборону Олів'є й нагадування про обов'язок судді не бути ворогом підсудного, а й брати до уваги кожну обставину, яка свідчить про його невинність. Коли нарешті панна Скюдері, геть виснажена, втерла сльози й замовкла, Ларені сказав:

— Панно, я розумію вас. Як людину великодушну, вас зворушили сльози молодої закоханої дівчини, ви повірили всьому, що вона вам розповіла, і не можете навіть уявити собі, щоб ці люди здатні були на такий страшний злочин, та інша справа — суддя, який звик зривати машкару з нахабної облуди. Звичайно, мені не належить розповідати про перебіг карного процесу кожному, хто мене про нього питає. Я виконую свій обов'язок, і мені байдуже, що про мене хто думає. Злочинці повинні тремтіти перед chambre ardente, яка не знає іншої кари, крім вогню і крові. Але я б не хотів, щоб ви, шановна панно, вважали мене за нелюда, страшного в своїй жорстокості, і тому дозволю собі кількома словами розповісти вам про злочин того молодого лиходія, який, хвалити бога, не мине кари. Ваш гострий розум сам тоді засудить ту жалісливість, яка робить вам честь, але мені зовсім не личила б. Отже, вранці Рене Кардільяка знаходять мертвого, хтось убив його ударом кинджала. Біля нього немає нікого, крім його челядника Олів'є Брюсона й дочки. В кімнаті [33] Олів'є серед його речей знаходять кинджал зі слідами свіжої крові, який цілком відповідає розмірові рани. "Кардільяка поранено вночі в мене на очах",— каже Олів'є. "Його хотіли пограбувати?" — "Цього я не знаю!" — "Ти був із ним і не міг оборонити його від убивці? Затримати злочинця? Покликати когось на допомогу?" — "Майстер ішов за п'ятнадцять чи двадцять кроків попереду мене, я

тримався віддалік".— "А чому ж ти не йшов зразу за ним?" — "Так хотів майстер".— "А нащо йому взагалі було виходити в місто так пізно?" — "Цього я не можу сказати!" — "Але ж раніше він ніколи не виходив з дому по десятій вечора?" Після цього Олів'є бентежиться, починає затинатись, зітхає, заливається слізьми, присягається всім святим для нас, що Кардільяк справді тієї ночі виходив з дому і що його вбито на вулиці. Але зверніть увагу ось на що, пані. Напевне доведено, що тієї ночі Кардільяк не виходив з дому, отже, твердження Олів'є, буцімто він справді разом із майстром був на вулиці,— зухвала брехня. У вхідні двері вставлено важкий замок, який гучно клацає, як їх відчиняють або зачиняють, та й самі двері так страшенно риплять, що коли хтось виходить, чути навіть на горішньому поверсі, це також перевірено. Унизу, біля самих дверей, живе старий майстер Клод Патрю зі своєю служницею. їй уже мало не вісімдесят років, але вона ще бадьора й рухлива. Обоє вони чули, як Кардільяк того вечора за своєю звичкою рівно о дев'ятій спустився сходами вниз, грюкнув дверима, замкнув їх і взяв на засув, тоді піднявся назад, голосно прочитав вечірню молитву і, видно, пішов до своєї спальні, бо двері від неї відчинилися й знов зачинились. Майстра Клода мучить безсоння, як то буває в старих людей. Тієї ночі він також не міг склепити очей. Тому служниця пройшла через сіни до кухні, засвітила там свічку, потім сіла до столу в кімнаті майстра Клода й почала йому читати стару хроніку. Сам він, думаючи про своє, то сідав у крісло, то вставав і нечутно, повільно ходив з кутка в куток, щоб від утоми захотілося спати. До півночі в будинку було тихо й спокійно. Потім вони почули над собою важку ходу, щось гупнуло, ніби звалилося додолу, і відразу ж хтось глухо застогнав. Обоє вони відчули якийсь дивний страх і тривогу. До них немов дійшла луна від жахливого злочину, щойно скоєного нагорі. А вранці, при світлі, стало видно, що відбулося вночі.

— Але скажіть мені ради всіх святих,— мовила Скюдері,— невже ви, незважаючи на все, що я вам так докладно розповіла, можете знайти якусь причину, що спонукала б Олів'є на цей диявольський вчинок? [34]

— Гм, Кардільяк був не злидар, у нього водилися чудові камені,— відповів Ларені.

— А хіба вони не дісталися б дочці? — повела далі Скюдері.— Ви забуваєте, що Олів'є мав стати Кардільяковим зятем.

— Може, йому треба було з кимось ділитися або навіть убивати з чийогось наказу,— мовив Ларені.

— Ділитися або вбивати з чийогось наказу?— перепитала Скюдері, до краю вражена.

— Знайте ж, пані,— сказав голова палати,— що Олів'є давно вже стяли б голову на Гревській площі, якби його злочин не був пов'язаний з глибокою таємницею, що досі тримала в страху весь Париж. Олів'є, мабуть, належить до тієї мерзенної зграї, що, беручи на глум усі зусилля нашого суду знайти злочинців, усю його пильність, досі впевнено й безкарно орудувала тут. Через нього ми про все довідаємось... повинні Довідатися. Кардільякова рана така самісінька, як була у всіх забитих і пограбованих чи то на вулиці, чи вдома. А головне те, що, відколи Олів'є Брюсона арештовано, вбивства й грабунки припинилися. Тепер вулицями можна безпечно ходити і вночі, і вдень. Уже саме це доводить, що Олів'є, мабуть, очолював ту зграю вбивць. Він іще не признається, але є спосіб змусити його признатися, хоче він того чи ні.

— А Мадлон,— вигукнула Скюдері,— вірна, невинна голубка?

— Ет, хто може поручитися, що вона не їхня спільниця? — відповів Ларені, єхидно посміхаючись.— їй байдуже про батька, вона плаче тільки за тим убивцею.

— Що ви кажете! — вигукнула Скюдері.— Цього не може бути! Щоб така дівчина та вбила свого батька!

— О, згадайте лишень Бренвільє! — мовив Ларені.— Ви вже мені вибачте, але я, мабуть, скоро буду змушений забрати її з-під вашої опіки й відпровадити в Консьєржері.

Стару даму вжахнула його підозра. їй здалося, що для цього страшного чоловіка не існує ні відданості, ні чеснот, що він навіть у найглибших, найпотаємніших закамарках людської душі шукає кривавого злочину і вбивства. Вона підвелася, пригнічена, важко дихаючи.

— Будьте людяні,— тільки й спромоглася сказати вона.

Уже на сходах, до яких голова палати з церемонною ввічливістю провів її, старій дамі цілком несподівано спало на думку звернутися до нього з одним проханням.

— А може, ви дозволите мені побачитися з Олів'є Брюсоном? — швидко обернувшись, спитала вона Ларені. [35]

Той нерішуче подивився на Скюдері, потім на обличчі в нього з'явилася властива йому огидна посмішка.

— Ви, шановна панно, напевне, хочете самі переконатися, винен чи не винен Олів'є, і своєму почуттю, голосові свого серця довіряєте більше, ніж тому, що сталося у вас на очах. Якщо вам не страшно зустрітися із запеклим злочинцем, якщо ви хочете побачити картину людської ницості у всіх її відтінках, то через дві години брама Консьєржері відчиниться для вас. До вас приведуть Олів'є, за якого ви так уболіваєте.

Скюдері справді не могла повірити, що той юнак винен. Усе свідчило проти нього, жоден суддя, маючи в руках такі переконливі докази, не повівся б інакше, ніж Ларені. Проте картина родинного щастя, яку так тепло і яскраво змалювала їй Мадлон, переважувала всі лихі підозри, і

Скюдері швидше повірила б у якусь незбагненну таємницю, ніж у те, проти-чого повставало її серце.

Вона вирішила вислухати ще й розповідь Олів'є про всі події тієї фатальної ночі і, можливо, знайти ключа до таємниці, яка, мабуть, тому й залишалась нез'ясованою для суддів, що вони не вважали за потрібне шукати далі.

Скюдері приїхала до Консьєржері, і її завели у велику, ясну кімнату. Невдовзі вона почула брязкіт кайданів. То привели Олів'є Брюсона. Та тільки-но він ступив на поріг, Скюдері зомліла і впала. Коли вона опритомніла, Олів'є вже не було в кімнаті. Вона схвильовано звеліла, щоб їй подали карету, бо не хотіла більше ані хвилини сидіти в цих стінах, за якими причаїлася безбожна злочинність. Ох! В Олів'є Врюсоні вона з першого ж погляду впізнала того юнака, що на Новому мості кинув їй у карету записку, того самого, що приніс їй скриньку з коштовностями.

Тепер вона вже не мала ніякого сумніву, страшний здогад Ларені цілком підтвердився. Олів'є Брюсон належить до зграї жахливих злочинців, і, звичайно, майстра також убив він. А Мадлон? Ніколи ще внутрішнє почуття не зраджувало так гірко панну Скюдері, вона не думала, що на землі можуть існувати такі пекельні сили, і, опинившись у їхніх смертельних пазурах, почала втрачати віру в будь-яку правду. В серце їй закралася жахлива підозра, що Мадлон у спілці з грабіжниками і, може, й брала участь у мерзенному, кривавому злочині. Часто буває, що людина уявить собі якусь картину, а тоді запопадливо шукає і знаходить усе нові барви, все яскравіше розмальовує її,— отак і Скюдері, зважуючи всі обставини злочину, обмірковуючи до найменших подробиць поведінку Мадлон, знаходила чимало такого [36], що посилювало її підозру. І не одне, що досі було в її очах доказом невинності й чистоти, стало тепер певною ознакою зухвалої лютості, спритного лицемірства. Так несамовито голосити й плакати кривавими сльозами Мадлон могла зі смертельного страху,— але боялася вона не того, що її коханого скарають на горло, а того, що сама загине від

катової руки. Треба негайно спекатись цієї гадюки, яку вона пригріла в себе на грудях! Так думала Скюдері, коли злазила з карети. Тільки-но вона зайшла до кімнати, Мадлон кинулась їй у ноги. Дивлячись на стару даму чистими, як у ангела небесного, відданими очима, тулячи руки до тремтячих грудей, вона заплакала, благаючи в неї допомоги й розради. Скюдері, насилу опанувавши себе, якомога спокійніше й суворіше сказала:

— Устань, устань! Хай тобі розрадою буде те, що вбивця отримає справедливу кару за свої ганебні вчинки. І хай пресвята діва не дасть, щоб і на тебе впав тягар кривавої вини.

— Ох, тепер усе пропало! — розпачливо зойкнула Мадлон і знепритомніла.

Скюдері доручила Мартіньер подбати про дівчину й вийшла до другої кімнати.

Душу їй точили сумніви. Вона була в розбраті з навколишнім світом, сповненим сатанинської брехні, і не хотіла більше в ньому жити. Яка доля лиха: дала їй, ніби на глум, прожити стільки років, виплекала в ній віру в чесність і порядність, а тепер на старість зруйнувала той прекрасний образ, що осявав їй життя.

Вона почула, як Мадлон, що її Мартіньєр виводила з кімнати, зітхнула й жалісно сказала:

— Ох! І її... і її обдурили ті жорстокі люди... Горе мені... Бідний, нещасний Олів'є!

Ці слова вразили Скюдері в саме серце, і знов у глибині її душі ворухнулась підозра, що тут схована якась таємниця, знов їй захотілось повірити, що Олів'є невинний. Охоплена суперечливими почуттями, вона в розпачі вигукнула:

— Що за пекельні сили вплутали мене в цю жахливу пригоду, яка зведе мене в могилу!

Тієї миті в кімнату ввійшов блідий, наляканий Батіст і сказав, що господиню хоче бачити Дегре. Від часів моторошного суду над Лавуазен Дегре, хоч би до кого він з'явився, неодмінно ставав вісником якогось тяжкого звинувачення. Тому так налякався Батіст, і тому Скюдері спитала його, поблажливо всміхаючись:

— Що з тобою, Батісте? Може, в списку Лавуазен виявилося й прізвище Скюдері?[37]

— Хай бог боронить, як ви можете казати таке? — відповів Батіст, тремтячи всім тілом.— Але в Дегре... в того страшного Дегре дуже таємничий вигляд, і він ґвалт хоче побачити вас, ніяк не дочекається, коли ви його впустите!

— Ну що ж, Батісте,— мовила Скюдері,— веди його сюди. Хоч він тебе так лякає, мені його принаймні нема чого боятися.

— Панно,— сказав Дегре, ввійшовши до кімнати,— голова палати Ларені посилає мене до вас із великим проханням. Він би не мав ніякої надії, що ви те прохання задовольните, якби не знав про вашу доброчесність і вашу мужність, якби не у ваших руках був останній спосіб викрити кривавий злочин і якби ви самі не взялися вже до цієї клятої справи, що не дає спокою chambre ardente і всім нам. Олів'є Брюсон ніби збожеволів, відколи побачив вас. До того він уже наче ладен був признатися, а тепер знов присягається Христом-Богом і всіма святими, що зовсім не винен у вбивстві Кардільяка, хоч і радий буде прийняти смерть, яку він заслужив. Зверніть увагу, панно, ці останні слова безсумнівно свідчать про інші злочини, що тяжіють на ньому. Та хоч як ми намагалися витягти з нього ще бодай слово — все дарма, навіть погроза, що візьмемо його на тортури, не допомогла. Він просить, благає нас дозволити йому поговорити з вами, хоче признатися в усьому

вам, тільки вам і більше нікому. Погодьтеся ж, панно, вислухати його зізнання.

— Як! — обурено вигукнула Скюдері.— Я маю бути знаряддям кривавого суду, маю скористатись довір'ям того бідолахи й послати його на ешафот? Ні, Дегре! Навіть якби виявилося, що Брюсон — мерзенний убивця, то й тоді я не змогла б так підступно обдурити його. Я не хочу знати його таємниці, що, як священна таємниця сповіді, залишилася б навіки в моїх грудях.

— Може, панно, ви зміните свою думку, як вислухаєте Брюсона,— заперечив Дегре, хитро всміхаючись.— Хіба ви не просили самі голову палати, щоб він був людяний? Він тільки з своєї людяності задовольняє безглузду вимогу Брюсона й таким чином випробовує цей останній спосіб, перше ніж віддати злочинця на тортури, які той давно заслужив.

Скюдері мимоволі здригнулася.

— Бачите, шановна панно,— повів далі Дегре,— від вас зовсім не вимагатимуть, щоб ви ще раз заходили до тієї похмурої споруди, яка сповнює ваше серце жахом і огидою. Олів'є Брюсона приведуть до вас додому як вільну людину, вночі, щоб не привертати нічиєї уваги. Його навіть не підслухуватимуть, лише охоронятимуть, тож він матиме змогу [38] вільно признатися вам у всьому. Самим вам нема чого боятися того бідолахи, за це я ручуся своїм життям. Він молиться на вас. Каже, що тільки лиха доля, яка не дала йому раніше побачитися з вами, довела його до загибелі. І ви ж можете з того, що довідаєтесь від Брюсона, розповісти нам стільки, скільки самі хочете. Хто вас присилує розповісти більше?

Скюдерї опустила очі й глибоко задумалась. У неї було таке почуття, ніби їй наказано слухатись вищої сили, яка вимагає від неї, щоб вона розгадала страшну таємницю, ніби вона вже ніколи не звільниться з цих

дивних тенет, у які мимоволі попала. Раптом зважившись, вона з гідністю сказала:

— Господь поможе мені бути спокійною і твердою. Приводьте сюди Брюсона, я з ним побалакаю.

Як і тоді, коли Брюсон приносив їй скриньку, опівночі в двері постукали. Батіст, попереджений про нічні відвідини, пішов відчинити. Скюдері обсипало морозом, коли вона почула обережну ходу та приглушене мурмотіння і збагнула, що сторожа, яка привела Брюсона, розташувалася в будинку.

Нарешті двері до її покою тихо відчинилися. Зайшов Дегре, а за ним Олів'є Брюсон, без кайданів і в пристойному костюмі.

— Ось вам Брюсон, шановна панно! — чемно вклонившись, сказав Дегре і вийшов з покою.

Брюсон опустився перед панною Скюдері навколішки, благально звів угору складені докупи руки, і з очей у нього покотилися рясні сльози.

Скюдері дивилася на нього, зблідла й заніміла. Хоч це молоде обличчя було змінене, навіть спотворене смутком і тяжкою мукою, а однаково на ньому світилися щирість і відданість. Чим довше Скюдері дивилася на Брюсона, тим виразніше в її пам'яті поставав образ якоїсь людини, що її вона колись любила, а тепер ніяк не могла згадати. Вона забула свій страх, забула, що перед нею стоїть навколішки вбивця Рене Кардільяка, й озвалася до нього своїм звичайним лагідним, зичливим тоном:

— Ну, Брюсоне, що ви хотіли мені сказати?

Той, і далі стоячи навколішки, гірко, розпачливо зітхнув і мовив:

— Ох, вельмишановна панно, ласкава моя добродійнице, невже ви зовсім не пам'ятаєте мене?

Скюдері придивилася до нього ще уважніше й відповіла, що риси його обличчя справді нагадують їй когось знайомого й дорогого і що тільки через цю схожість вона переборює[39] глибоку відразу до вбивці і спокійно слухає його. Тяжко вражений її словами, Брюсон схопився і, опустивши додолу затуманений погляд, відступив крок назад. Тоді озвався глухим голосом:

— То ви зовсім забули Анну Гійо?.. Перед вами її син Олів'е, той хлопчик, якого ви не раз гойдали на колінах.

— О господи боже! — вигукнула Скюдері і, затуливши руками обличчя, опустилася на подушки.

Вона мала всі підстави вжахнутися. Анна Гійо, дочка зубожілого городянина, з самого малку жила в Скюдері, і та дбайливо виховувала її і любила, як мати рідну дитину. Ставши на порі, дівчина познайомилася з Клодом Брюсоном, вродливим чемним юнаком, і той посватався до неї. Оскільки юнак був умілим годинникарем, якому в Парижі неважко було знайти добрий заробіток, і Анна щиро його кохала, Скюдері, не вагаючись, благословила свою названу дочку на шлюб. Молоде подружжя гарно влаштувалося й зажило ' своєю домівкою в мирі і щасті. Ще тісніше їх пов'язало народження дитини. То був гарнесенький хлопчик, викапана мати.

Скюдері обожнювала маленького Олів'є, пестила й голубила його, на кілька годин або й на цілий день забираючи-від матері до себе. Хлопчик звик до неї й залишався з нею так само радо, як і з матір'ю. Минуло три роки, і роботи в Брюсона через заздрощі інших паризьких годинникарів почало з кожним днем меншати. Нарешті дійшло до того, що йому насилу вдавалося прогодувати себе й родину. А ще він затужив за прекрасною рідною Женевою. Скінчилося тим, що Брюсон перебрався

туди зі своєю невеличкою родиною, хоч Скюдері й обіцяла, що підтримуватиме їх, як зможе, аби тільки вони не їхали. Анна ще кілька разів писала своїй на-пваній матері, тоді замовкла, і Скюдері вирішила, що щасливе життя на батьківщині Брюсона стерло пам'ять про колишні часи.

Тепер якраз минуло двадцять три роки, відколи Брюсон з дружиною і маленьким сином переїхав з Парижа до Женеви.

— Який жах! — вигукнула Скюдері, трохи отямившись.— Який жах! Ти — Олів'є? Син моєї Анни?.. І ти...

— Мабуть, ви, вельмишановна панно, ніколи не сподівалися,— спокійно, твердо почав Олів'є,— що хлопчик, якого ви пестили, мов найдобріша мати, гойдали в себе на колінах, пригощали солодощами, називали найласкавішими іменами, дійшовши літ, стане перед вами, звинувачений у страшному, кривавому злочині. Я не безгрішний, chambre ardente [40] має підставу покарати мене як винного, але присягаюся спасінням своєї душі: нехай я навіть умру від катової руки, та чужої крові я ніколи не проливав і не з моєї вини загинув бідолашний Кардільяк!

Вимовивши ці слова, Олів'є затремтів і заточився. Скюдері мовчки показала йому на низеньке крісло, що стояло поряд, і він поволі опустився в нього.

— Доля зласкавилась до мене й послала мені свій останній подарунок — цю розмову з вами,— знов озвався він.— Я мав доволі часу, щоб приготуватись до неї, набратися сили й рішучості, без якої не спроможуся розповісти вам про свої страшні, нечувані злигодні. Згляньтеся наді мною і вислухайте мене спокійно, хоч би як вразила, ба навіть вжахнула вас таємниця, про яку ви напевне й не здогадуєтесь і яка тепер вам відкриється. Ох, якби мій нещасний батько не покидав був Парижа! Скільки я пам'ятаю наше життя в Женеві, воно було

затьмарене сльозами моїх бідолашних батьків і їхніми наріканнями. Хоч я й не розумів, чого вони плачуть і нарікають, а й собі плакав з ними. Аж згодом я по-справжньому відчув і усвідомив, як бідували мої батьки і як їм тяжко жилося. Батькові надії не здійснилися. Пригнічений лихом, зломлений, він помер зразу ж, як прилаштував мене учнем до золотаря. Мати часто говорила про вас, хотіла написати вам про все, але щоразу її спиняла малодушність, породжена злиднями. Вона, а ще фальшивий сором, що точить смертельно поранене серце, не давали їй послати вам листа. Через кілька місяців по смерті батька мати пішла за ним у могилу.

— Бідолашна Анна! Бідолашна Анна! — вигукнула панна Скюдері, вражена в саме серце.

— Дякувати господу милосердному, що вона вже там і не побачить, як її улюблений син, затаврований ганьбою, впаде від катової руки! — крикнув на весь голос Олів'е і звів угору божевільні зі смертельного розпачу очі.

За стіною почувся шурхіт і чиясь хода.

— Ага! — мовив Олів'є, гірко посміхаючись.— Дегре будить своїх помічників, наче я можу втекти звідси. Та хай собі, не гаятиму на нього часу. Майстер був до мене дуже суворий, проте я скоро став найкращим учнем і потім навіть перевершив його самого. Якось до нашої майстерні нагодився чужинець, що хотів купити щось із наших виробів. Помітивши гарне намисто моєї роботи, він приязно поплескав мене по плечі і, милуючись ним, сказав: "Ого, юначе, та це ж диво, а не намисто. Я навіть не знаю, хто б вас міг перевершити, хіба що Рене Кардільяк, а він, звичайно, [4I] найкращий золотар на світі. Вам треба було б податися до нього. Він вас залюбки візьме до своєї майстерні, бо тільки ви могли б допомагати йому в його мистецькій праці й тільки в нього могли б іще чогось навчитися". Слова того чужинця запали мені глибоко в душу. Я вже не знаходив собі місця в Женеві, якась непереборна сила вабила мене в світ. Нарешті мені пощастило вирватися від свого майстра. Я приїхав до Парижа. Рене Кардільяк зустрів мене холодно й неприв'ітно.

Але я не відчіплявся від нього, аж поки він дав мені роботу, хоч зовсім дрібну. Я мав зробити невеличку каблучку. Коли я приніс її, Кардільяк утупився в мене блискучими очима, ніби хотів зазирнути мені в саму душу. А тоді сказав: "Ти вправний, тямущий челядник, перебирайся до мене й допомагатимеш мені в роботі. Я добре платитиму тобі, ти будеш задоволений". Кардільяк дотримав свого слова. Я прожив у нього кілька тижнів, а ще не бачив Мадлон. Вона, здається, тоді була в селі, в якоїсь тітки. Нарешті вона повернулася. О боже, що зі мною сталося, коли я побачив того ангела! Чи хтось коли закохувався так, як я? А тепер... О, Мадлон!

Олів'е замовк, така його пойняла туга. Він затулив руками обличчя й гірко заплакав. Нарешті він опанував себе, насилу стримав сльози й повів далі:

— Мадлон дивилася на мене прихильним оком. Вона дедалі частіше заходила до майстерні. Я нетямився з радощів, коли пересвідчився, що й вона мене кохає. Хоч як пильно стеріг нас батько, а все ж нам часто вдавалося на ознаку взаємного почуття потиснути одне одному руку. Кардільяк немовби нічого не помічав. Я думав посвататись до Мадлон, коли здобуду його ласку й сам стану майстром. Та якось уранці, тільки-но я хотів узятися до роботи, до мене підійшов Кардільяк. У його недобрих очах палали лють і зневага, "Твоя робота мені більше не потрібна,— мовив він.— Зараз же йди собі з мого дому й ніколи не з'являйся мені на очі. Ти й сам знаєш, чому я не можу тримати тебе далі у своїй господі. Ти простягаєш руку по солодкий овоч, а він висить надто високо для такого злидаря!" Я хотів щось сказати, але він схопив мене дужими руками й так турнув за двері, що я покотився сходами й розбив собі голову і плече.

Обурений, тяжко скривджений, я залишив його дім і нарешті знайшов собі притулок у одного щиросердного знайомого аж на околиці сен-мартенського передмістя. Він дав мені кімнатку на піддашші. Я не мав ні спокою, ні відпочинку. Вночі я блукав навколо Кардільякового дому, мріючи, що Мадлон почув мої зітхання й жалі, що їй, може,

пощастить [42] крізь вікно крадькома перемовитись зі мною словом. Я снував різні сміливі плани, сподіваючись намовити Мадлон, щоб вона допомогла мені здійснити їх. Кардільяків дім від вулиці Нікез відділяє високий мур із нішами, в яких стоять старі, вивітрені статуї. Якось уночі стою я біля однієї з них і дивлюся на вікна, що виходять на подвір'я за тим муром. І враз бачу в майстерні світло. Уже північ, Кардільяк ніколи не засиджувався так допізна, звичайно він лягав, тільки-но дзиґарі вибивали дев'яту. Серце в мене закалатало, в ньому прокинулась несмілива надія. Ану ж, думаю, станеться якесь диво і мені пощастить зайти в дім. Та світло відразу ж гасне. Я припадаю до статуї, майже залажу в нішу, та раптом злякано відскакую, бо відчуваю, як мене щось штовхає, ніби статуя ожила. В сутінку я помічаю, що камінь поволі обертається, з-за нього з'являється якась темна постать і тихо, обережно рушає вулицею. Я кидаюсь до статуї: вона, як і перше, стоїть, притулена до муру. Несамохіть, ніби мене жене якась внутрішня сила, я скрадаюся назирці за тим дивним нічним мандрівником. Біля статуї богородиці він обертається, і на обличчя його падає ясне світло лампадки, що горить перед нею. Господи, та це ж Кардільяк! Серце в мене холоне з жаху. Мов зачарований, я скрадаюся далі за тим примарним нічним блукачем, за тим сновидою. Так я думав собі про майстра, хоч тоді був молодий місяць, а сновид тягне на вулицю, як він стоїть уповні. Нарешті Кардільяк звертає вбік і зникає в густому затінку. З тихого, добре знайомого мені покашлювання я здогадуюся, що він зайшов під браму найближчого будинку. "Що це має означати? Що він хоче зробити?" — вражено питаю я сам себе, припадаючи до мурів. Невдовзі, щось мугикаючи й подзенькуючи острогами, на вулиці з'являється чоловік із барвистим плюмажем на кашкеті. Тієї миті Кардільяк, мов тигр на ловах, кидається зі своєї засідки на нього, і він, захрипівши, падає додолу. Я зойкаю з жаху і підбігаю до них. Кардільяк нахиляється над своєю жертвою. "Майстре Кардільяку, що ви робите?" — кричу я. "Прокляття на твою голову!" — реве Кардільяк, блискавично пролітав повз мене і зникає. Геть приголомшений, насилу пересуваючи ноги, я підходжу до чоловіка, що лежить на землі, і опускаюся біля нього навколішки. "Може, його ще пощастить урятувати",— думаю я собі. Але в ньому вже нема жодних ознак життя. Переляканий до смерті,

я й не помічаю, як мене оточує сторожа. "Ось іще одного спровадили на той світ, дияволи!" Еге, юначе, що ти тут робиш?.. Ти з тієї зграї?.. берімо його!" — кричать вони, перебиваючи один одного, і [43] хапають мене за руки. Я насилу спромагаюся пробелькотіти, що не зміг би заподіяти такого страшного злочину, і прошу, щоб мене відпустили. Один із них присвічує мені в обличчя і, сміючись, вигукує: "Та це ж Олів'є Брюсон, челядник нашого шановного, чесного майстра Рене Кардільяка!.. Авжеж, це якраз такий, що нападе на когось!.. Та й не мають звички ті вбивці голосити над своєю жертвою, чекаючи, щоб їх спіймали... Що тут сталося, хлопче?.. Кажи, не бійся!" — "Неподалік від мене,— мовив я,— якийсь чоловік напав на цього, що тут лежить, звалив його додолу і миттю втік, коли я крикнув. А я хотів подивитися, чи не можна врятувати пораненого".— "Ні, синку,— мовить один із тих, що підняли тіло,— він мертвий. Як завжди, кинджал влучив у саме серце".— "От сатана! — озивається інший.— Ми знов спізнилися, як і позавчора". І вони пішли, забравши з собою вбитого.

Не можна передати словами, що я тоді відчував. Я обмацав себе: може, це тільки страшний сон, може, я зараз прокинусь і сам дивуватимуся, що мені таке дурне примарилось? Щоб Кардільяк, батько Мадлон, був мерзенним убивцею! Я знеможено опустився на кам'яні східці якогось будинку. Надворі помалу світало, переді мною на бруківці лежав офіцерський кашкет з плюмажем. У моїй пам'яті чітко зринув кривавий Кардільяків злочин, скоєний на тому місці, де я сидів. Вжахнувшись, я кинувся геть звідти.

Сиджу я у своїй комірчині на піддашші, голова в мене гуде від страшних думок, я мало не божеволію від них, коли двері відчиняються й заходить Рене Кардільяк. "Боже мій, чого вам треба?" — кричу я йому назустріч. Та він ніби не чує мого крику, спокійно підходить до мене й ласкаво всміхається. З тією усмішкою він стає мені ще огидніший. Він підсовує старого, розхитаного ослінчика, сідає на нього біля мене, а я навіть не маю сили підвестися з солом'яної постелі, на яку знеможено опустився. "Ну, Олів'є,— починає Кардільяк,— як ти живеш, бідолахо? Я таки занадто погарячився, прогнавши тебе з дому, мені бракує тебе на

кожному кроці. А це ще й трапилась робота, з якою я без тебе не впораюся. Може, повернешся до моєї майстерні, га?.. Мовчиш?.. Так, я знаю, що образив тебе. Не буду відмагатися, я розлютився, коли помітив, що ти підбиваєш клинці до моєї Мадлон. Та потім добре все зважив і вирішив, що кращого зятя мені дарма й шукати. Ходи зі мною, побачимо, може, й дістанеться тобі моя Мадлон".

Кардільякові слова вразили мене в саме серце, я занімів, приголомшений його підступністю. "Ти вагаєшся? — гостро спитав він, пронизуючи мене блискучими очима.— Може, [44] сьогодні ти ще не можеш піти зі мною, бо маєш якісь інші справи?.. Може, хочеш навідатись до Дегре або навіть напроситись у гості до Аржансона чи Ларені? Гляди, хлопче, щоб ти не впав у яму, яку, бачу, копаєш іншому". Раптом я спалахнув, забувши про весь свій страх. "Нехай імена, які ви назвали, лякають тих, хто має на своєму сумлінні страшні злочини! — крикнув я.— А мені до них байдуже, я ні перед ким не завинив!" — "Власне, тобі, Олів'є, тільки шана буде від того, що ти працюватимеш у мене, найславетнішого в наші часи майстра, якого скрізь так поважають за його чесність і справедливість, що кожен наклеп на нього впаде на голову самого наклепника,— повів далі Кардільяк.— А щодо Мадлон, то признаюся тобі: я поступився тільки через неї. Аж дивно: ще зовсім дитина — і так палко закохалася в тебе. Зразу, як ти пішов, вона впала мені в ноги, обняла за коліна і, вмиваючись слізьми, сказала, що не може жити без тебе. Я гадав, що то просто молодечі химери, бо закохані дівчиська зразу ж ладні померти, коли на них гляне прихильним оком якийсь вродливий дженджик. Та Мадлон і справді почала марніти й сохнути, а коли я намагався вмовити її, щоб вона викинула з голови ці дурниці, то у відповідь тільки й чув, що твоє ім'я. Що ж я мав робити? Чекати, поки вона помре з розпуки? Вчора ввечері я сказав їй, що згоден на все і сьогодні приведу тебе. І тоді вона за одну ніч розквітла, мов троянда, й не може дочекатися тебе, так задурило їй голову кохання". Хай простить мені господь, але я й сам не знаю, як сталося, що я раптом опинився в Кардільяковому домі. Мадлон кинулась до мене, радісно вигукуючи: "Олів'є... Мій Олів'є... Мій коханий... Мій суджений!" Вона міцно обняла мене, пригорнула до своїх грудей, і я, переповнений

нестямною радістю, присягнувся дівою Марією і всіма святими, що ніколи, ніколи її не покину!

Схвильований згадкою про ту вирішальну для нього хвилину, Олів'є урвав свою розповідь, Скюдері, приголомшена злочинами людини, яку вона вважала втіленням усіх чеснот і справедливості, вигукнула:

— Який жах! То Рене Кардільяк належав до зграї вбивць, що вже давно обернули наше любе місто в кубло грабіжників?

— Що ви кажете, панно? — озвався Олів'є.— До якої зграї? її ніколи й не було. Кардільяк у своєму безбожному запалі вишукував собі жертви по цілому місті й знаходив їх. Він якраз тому так упевнено орудував, що був сам, і якраз тому так важко було напасти на слід убивці. Та послухайте [45] далі, мої слова відкриють вам таємницю найзлочиннішої і водночас найнещаснішої в світі людини. Кожен може легко собі уявити, в якому я опинився становищі. Але я вже ступив крок і не міг повернутись назад. Інколи мені здавалося, що й сам я причетний до Кардільякових злочинів, і лише кохання Мадлон допомагало мені забути про муку, яка ніколи не відпускала мене, лише біля неї мені вдавалося розвіяти невимовну тугу. Коли я працював зі старим у майстерні, то боявся глянути йому в обличчя, майже не розмовляв із ним, такий мене брав страх біля того нелюда, що виконував усі обов'язки ніжного, дбайливого батька й доброго громадянина, а вночі крадькома коїв свої злочини. Мадлон, невинна, чиста, як ангел, дитина, молилася на батька. В мене серце обливалося кров'ю, коли я думав, що було б, якби цього потайного лиходія колись спіткала кара: тоді Мадлон, введена в оману сатанинською хитрістю свого батька, загинула б з відчаю. Вже саме це сковувало мені уста, я приховував чужі злочини, отже, й сам мав загинути як злочинець. Хоч зі слів сторожі я дещо довідався, проте не розумів, чому Кардільяк ішов на такі злочини і як він їх доконував, та скоро й це перестало бути для мене загадкою. Одного разу Кардільяка, що завжди за роботою був веселий, жартував, і сміявся, викликаючи в мені цим ще більшу огиду, наче підмінили. Він сидів насуплений і заглиблений у свої думки. Раптом він шпурнув додолу намисто, над

яким саме працював, аж перлини й камені розкотилися на всі боки, рвучко підвівся й сказав: "Олів'є! Таких стосунків між нами далі не може бути, мені їх несила витримати. Сліпий випадок відкрив тобі те, до чого не могли доскіпатись Дегре та його вивідачі, хоч які вони хитрі й пролазливі. Ти побачив мене за нічною роботою, на яку мене штовхає моя лиха зірка, і я не можу їй опертися. А твоя лиха зірка повела тебе за мною, накинула на тебе габу, крізь яку не прозирне людське око, зробила твою ходу такою легкою, що ти скрадався нечутно, мов лисиця, і я не помітив тебе, дарма що й у найгустішій пітьмі бачу, як кіт, і чую геть усе, навіть комара, як він забренить по другий бік вулиці. Твоя лиха зірка зробила тебе моїм спільником, привела до мене. Ти опинився в такому становищі, що не можеш зрадити мене, про це не може бути й мови. Тому я розкажу тобі все".— "Я ніколи не стану твоїм спільником, лукавий душогубе!" — хотів крикнути я, але Кардільякові слова нагнали на мене жах, який здавив горло, і я тільки пробелькотів щось незрозуміле. Кардільяк знову сів на своє місце й витер змокріле чоло. Видно, згадка про минуле так його пригнітила, що він насилу опанував [46] себе. Нарешті він почав розповідати. "Мудрі люди багато говорять про незвичайну вразливість вагітних жінок і про величезний вплив, який можуть мати на дитину яскраві враження, що їх вона неусвідомлено сприймає ззовні. Мені розповідали дивну історію про мою матір. Коли вона була перший місяць вагітна мною, то якось разом з іншими жінками пішла подивитися на бенкет при дворі в Тріаноні. Там погляд її впав на кавалера в іспанському костюмі, з блискучим разком діамантів на шиї, і вона вже не могла відірвати очей від тих коштовностей. Все її єство жадібно поривалося до блискучих каменів, які їй здавались неземними розкошами. Той самий кавалер за кілька років до цього бенкету, коли мати ще була неодружена, залицявся до неї, але тоді вона гидливо відвернулася від нього. Мати впізнала його, але тепер, у сяйві діамантів, він здався їй якоюсь надлюдиною, втіленням краси. Кавалер теж помітив, що мати дивиться на нього захопленими очима. Він подумав, що тепер матиме більше щастя, ніж того разу. Він прихитрився підступитись до неї і навіть зманити від гурту у відлюдне місце. Там він обняв її. Мати схопилася за його чудові діаманти, але тієї хвилини він похитнувся і впав додолу, потягши і її за собою. Чи його схопив грець, чи

була якась інша причина, але він раптово помер. Надаремне мати випручувалася з його закляклих рук. Утупивши в неї невидющі, осклілі очі, мрець не давав їй підвестися. На материн відчайдушний крик нарешті прибігли люди й вирятували її зі страшних обіймів. Після такого переляку мати тяжко захворіла. Боялися, що вона не доносить дитину. Але мати одужала, і пологи виявилися легшими, ніж можна було сподіватися. Проте страх, який вона пережила тієї моторошної хвилини, відбився на мені. Зійшла моя лиха зірка й заронила в мене іскру, з якої розгорілася дивна, згубна пристрасть. Уже змалку мені понад усе подобалися блискучі діаманти й золоті оздоби. Всі вважали, що це звичайна дитяча примха. Та виявилось інше: хлопцем я почав красти самоцвіти й золото, де тільки міг. Мов досвідчений знавець, я чуттям угадував, де справжні коштовності, а де фальшиві. Мене вабили тільки справжні, а підроблених каменів і карбованого золота я наче й не бачив. Батькові доводилось якнайжорстокіше карати мене, щоб трохи стримувати цей мій природжений потяг. Я став золотарем тільки тому, що хотів мати справу з золотом і коштовними каменями. Працював я з великим запалом і невдовзі перевершив усіх у цьому ремеслі. Тоді й настала пора, коли довго стримувана пристрасть нарешті прорвалася назовні й почала рости, підкоряючи собі всі мої [47] почуття. Коли я закінчував оздобу й віддавав її замовникові, в душу мою закрадалася тривога, що відбирала в мене сон, здоров'я і бадьорість. Мене ніщо не могло втішити. Перед моїми очима вдень і вночі, мов примара, стояв той, для кого я зробив коштовність, а владний голос нашіптував мені у вухо: "Це ж твої діаманти на ньому... твої... відбери їх... навіщо мертвому така оздоба!" І тоді я почав красти. Мене запрошували до себе додому багато значних людей, я швидко використовував кожну нагоду, від моїх спритних рук не міг уберегтися жоден замок, і скоро оздоба, яку я зробив, знов опинялася в мене... Але й після цього тривога не залишала мене. Той моторошний голос не вмовкав, він глузував із мене й кричав мені: "Ха-ха, твою оздобу носить мрець!" Сам не знаю, чого в мені палала така ненависть до кожного, кому я зробив прикрасу. Авжеж, у глибині моєї душі прокидалася жадоба крові, що лякала мене самого... На той час я купив цей будинок. Ми вже сторгувалися з його колишнім господарем і сиділи за пляшкою вина в цій самій кімнаті, раді, що

дійшли згоди. Був пізній вечір, і я хотів іти додому, коли це господар, літній уже чоловік, каже мені: "Слухайте, майстре, поки ви не пішли, мені треба показати вам одну . таємницю цього будинку". Він відчинив оцю вмуровану в стіну шафу, відсунув задню дошку, зайшов до маленької комірчини, нахилився й підняв ляду. Ми спустилися вузькими, стрімкими сходами до якихось вузеньких дверцят. Він відімкнув їх, і ми опинилися на подвір'ї. Далі господар будинку підійшов до огорожі, потягнув за залізяку, що ледь виставала назовні, й частина муру повернулася так, що в отвір легко можна було пролізти на вулицю. Я колись покажу тобі, Олів'е, той пристрій. Його, мабуть, ще тоді, як тут був монастир, спорудили хитрі ченці, щоб непомітно ходити до міста. Той шмат огорожі дерев'яний, тільки зовні потинькований під мур. Від вулиці до нього притиснена статуя, також дерев'яна, але на вигляд достоту як кам'яна, і все те разом відчиняється на потаємних завісах. Коли я побачив той пристрій, у моїй голові завирували темні думки. Мені здалося, що вже є умови для дій, яких я сам іще чітко не уявляв собі. Напередодні я віддав одному кавалерові з королівського двору багату оздобу, що, як мені було відомо, мала дістатися в подарунок танцівниці з опери. І почалися тортури: примара ходила за мною назирці, сатана щось нашіптував мені на вухо. Я перебрався в куплений дім. Обливаючись зі страху кривавим потом, я перевертаюся в постелі з боку на бік і не можу заснути. Мені все ввижається чоловік, що з моєю оздобою крадькома поспішав до танцівниці. [48]

Охоплений люттю, я зриваюся з постелі, накидаю плащ, спускаюся потайними сходами, пролажу крізь огорожу на вулицю Нікез... Ось він з'являється, я нападаю на нього, він зойкає, але я, схопивши його ззаду, вгороджую йому в серце кинджал... Оздоба в мене!.. Після цього вчинку я заспокоївся, відчув себе вдоволеним, як ніколи. Примара зникла, сатанинський голос замовк. Я збагнув, чого хоче моя лиха зірка: я повинен або скоритися їй, або загинути! Тепер тобі, Олів'є, зрозуміла і моя поведінка, і мої вчинки! Не думай, що коли я роблю те, чому не можу чинити опір, то зовсім уже втратив властиве людській натурі почуття жалю. Ти знаєш, як мені тяжко стає віддавати готову оздобу, як я завзято відмовляюся брати замовлення в тих, кому не бажаю смерті, і

як я, навіть знаючи, що завтра проллється кров, від якої щезне моя примара, замашним ударом кулака оглушую того, хто володіє моєю коштовністю, і забираю її в нього". Розповівши все це, Кардільяк повів мене в потаємний льох і показав свої коштовності. Багатшого зібрання немає навіть у короля. До кожної речі був пришпилений папірець, де докладно зазначено, для кого вона зроблена й коли її вкрадено, здобуто грабунком чи вбивством. "У день твого весілля,— глухо, врочисто мовив Кардільяк,— у день твого весілля, Олів'є, ти, поклавши руку на розп'яття, свято заприсягнешся, що після моєї смерті знищиш усе це багатство в такий спосіб, якого я тебе навчу. Я не хочу, щоб комусь на світі, а надто Мадлон і тобі, дісталися скарби, куплені ціною крові". Заплутавшись у лабіринті тих злочинів, борсаючись між коханням і відразою, між блаженством і жахом, я скидався на грішника, якого прекрасний ангел ласкавою усмішкою манить угору, а сатана не випускає зі своїх розпечених пазурів, тому невинна, лагідна усмішка ангела, в якій відбивається втіха раю, стає для нього найгіршою мукою. Я думав про втечу... про самогубство., але ж Мадлон!.. Дорікайте мені, шановна панно, дорікайте, що я був надто слабкий і не зміг подолати своєї пристрасті, яка пов'язала мене зі злочинами. Та хіба я не заплачу за це ганебною смертю?..

Одного разу Кардільяк повернувся з міста напрочуд веселий. Він приголубив Мадлон, ласкаво поглянув на мене, звелів подати до обіду пляшку доброго вина, яке в його домі пили тільки на великі свята чи задля якоїсь урочистості, співав і чогось радів. Мадлон залишила нас самих, я також хотів піти до майстерні, але Кардільяк сказав: "Сиди, хлопче, сьогодні ми більше не працюватимемо. Випиймо ще за здоров'я найдостойнішої і наймудрішої дами в Парижі". Ми [49] цокнулися, він вихилив чарку й мовив: "Скажи-но, Олів'е, як тобі подобається цей віршик:

Un amant, qui craint les voleurs

n'est point digne d'amor. ".

І розповів про вашу розмову з королем у покоях Менте-нон. Потім додав, що віддавна нікого так не шанує, як вас, і що ви обдаровані високими чеснотами, перед якими безсило зблякла б його лиха зірка, тому могли б носити найкращу з оздоб його роботи й не збудили б у ньому ні зловісної примари, ні думок про вбивство. "Слухай, Олів'є, що я надумав. Мені давно замовлено виготувати зі своїх власних каменів намисто й браслети для Генрієти Англійської. Жодна робота мені ще не вдавалася так, як ця, але в мене серце краялось, коли я думав про те, що ці найулюбленіші мої витвори доведеться віддати. Ти знаєш, що бідолашну принцесу підступно вбито. Я залишив у себе ці оздоби й хочу з пошани і вдячності подарувати їх панні Скюдері, нібито від імені переслідуваної зграї. Таким чином Скюдері отримає промовистий доказ свого тріумфу, а я ще й поглузую з Дегре та його посіпак, як вони того й заслуговують... Ти понесеш їй оздоби". Тільки'-но Кардільяк вимовив ваше ім'я, панно, з очей у мене наче спала темна запона і перед ними знов постали в яскравих, пишних барвах чудові картини мого щасливого дитинства. Мені стало навдивовижу легко на душі, в ній спалахнув промінчик надії і розвіяв похмурі видива. Кардільяк, мабуть, помітив, яке враження справили на мене його слова, і по-своєму зрозумів його. "Бачу, — мовив він,— що тобі сподобався мій намір. Признаюся тобі, що мені наказав так зробити якийсь внутрішній голов, зовсім не той, який, мов ненажерливий звір, вимагає кривавих жертв. Інколи мене опановує дивний настрій, серце стискає якась невиразна тривога, непереборний страх перед чимось жахливим, що немов загрожує мені з далекого потойбічного світу. Тоді мені навіть здається, ніби все те, що я мусив здійснити за наказом своєї лихої зірки, впаде на мою безсмертну душу, невинну в цих гріхах. У такому настрої я одного разу надумав зробити діамантову корону для статуї діви Марії, що стоїть у церкві святого Євстахія. Та коли я брався до роботи, той невблаганний страх ще дужче налягав на мене, тому я занехаяв свій намір. Тепер мені здається, що, пославши Скюдері найкращі з коштовностей, які я створив за свій вік, я тим самим уклінно складу жертву самим чеснотам та святобливості й здобуду в них певне заступництво". Кардільяк дуже добре знав, коли ви що робите, і сказав мені, як і в [50] який час передати вам у скриньці оздоби. Я нетямився з радощів, бо через злочинного Кардільяка саме

небо показало мені, відштовхнутому грішникові, шлях до порятунку з мого пекла. Так мені здавалося. Всупереч Кардільяковій волі я хотів поговорити з вами. Як син Анни Брюсон, як ваш вихованець, хотів упасти вам до ніг і все розповісти. Ви б не лишилися байдужі до страшного лиха, яке загрожує, невинній Мадлон, коли відкриється таємниця Кардільяка, і ваш високий, гострий розум напевне знайшов би спосіб покласти край його мерзенним злочинам, не розголошуючи таємниці. Не питайте мене, що б то був за спосіб, бо я його не знаю... але що ви врятуєте Мадлон і мене, я вірив так само твердо, як вірю в допомогу святої діви Марії, нашої заступниці.

Ви знаєте, панно, що з моєї спроби тієї ночі нічого не вийшло. Але я не втрачав надії, що другого разу мені пощастить. Та Кардільяк недовго був веселий, він раптом знов спохмурнів. Він ходив насуплений з кутка в куток, втупившись поперед себе очима, мурмотів щось нерозбірливе, відмахувався руками, наче боронився від якогось ворога, ніби його мучили недобрі думки. Одного разу так було цілий ранок. Нарешті він сів до свого верстата, знов сердито схопився, подивився у вікно й понуро, невдоволено сказав: "Хай би краще мої оздоби носила Генрієта Англійська!" Ці слова вжахнули мене. Я збагнув, що його хворий мозок знов опанували моторошні криваві марення, що в його вуха знов нашіптує голос сатани. Я бачив, що мерзенний убивця загрожує вашому життю, а якби він отримав свої оздоби назад, ви були б урятовані. З кожною хвилиною небезпека зростала. Саме тоді я зустрів вас на Новому мості, доштовхався до карети і вкинув вам записку, в якій благав вас негайно повернути Кардільякові коштовності, які ви отримали від нього. Ви не приїхали. Другого дня мій страх перейшов у відчай, бо Кардільяк тільки те й робив, що балакав про коштовності, які снилися йому вночі. Він мав на увазі тільки ваші оздоби, не якісь інші, і я був певен, що в ньому вже визріває якийсь кривавий задум і, можливо, він має намір здійснити його тієї ж таки ночі. Я повинен був урятувати вас, навіть ціною Кардільякового життя. Тільки-но після вечірньої молитви він, як завжди, замкнув сінешні двері, я вибрався крізь вікно на подвір'я, проліз крізь отвір в огорожі і сховався неподалік у густому затінку. Незабаром з'явився Кардільяк і, скрадаючись, пішов вулицею. Я подався

назирці за ним. Він брався до вулиці Сент-Оноре, і я весь похолов. Раптом Кардільяк десь дівся. Я вирішив побігти наперед і стати біля дверей до вашого дому. Аж ось повз мене, не глянувши [51] в мій бік, весело наспівуючи й подзенькуючи острогами, пройшов якийсь офіцер, як і того разу, коли я став випадковим свідком Кардільякового злочину. Тієї ж миті з якогось сховку вискочила темна постать і кинулась до нього. То був Кардільяк. Щоб знов не дійшло до вбивства, я голосно крикнув і двома-трьома стрибками опинився біля них. Але впав не офіцер, а смертельно поранений Кардільяк. А офіцер шпурнув кинджал, витяг з піхов шпагу і, гадаючи, що я спільник того, хто на нього нападав, приготувався до захисту. Та побачивши, що я не звертаю на нього уваги, а нахилився над поваленим, швидко пішов геть. Кардільяк був ще живий. Я підняв із землі офіцерів кинджал, завдав на плечі пораненого й насилу доніс його до будинку, а далі крізь потаємний прохід до майстерні.

Решту ви знаєте самі. Ви бачите, шановна панно, моя єдина вина в тому, що я не виказав судові батька Мадлон і не поклав краю його злочинам. Я не пролив жодної краплі крові, а проте ніякі тортури не змусять мене зрадити Карді-льякову таємницю. Я не хочу, щоб усупереч долі, яка приховала від невинної дочки криваві батькові вчинки, тепер на неї впав увесь тягар минулого і знищив усе, що досі її оточувало, щоб людська помста викопала з землі батькове тіло й щоб катова рука позначила його ганебним тавром... Ні!.. Нехай кохана оплаче мене як невинну жертву, час загоїть рану в її серці, а думка про сатанинські вчинки улюбленого батька мучила б її довіку!

Олів'е замовк, але раптом з очей у нього полилися рясні сльози, він кинувся в ноги Скюдері і простогнав:

— Ви тепер упевнені, що я невинний... Упевнені, я знаю! Але згляньтеся наді мною, скажіть, що з Мадлон?

Скюдері погукала Мартіньєр, і за мить Мадлон уже кинулась Олів'є на шию.

— Тепер усе добре, бо ти тут... Я знала, що ця найшляхетніша на світі дама тебе врятує!

Так вигукувала Мадлон, а Олів'є, забувши про свою долю, про те, що йому загрожує, відчував себе вільним і щасливим. Вони зворушливо скаржились одне одному, скільки їм довелося витерпіти, знов обіймалися і знов плакали з радощів, що нарешті зустрілися.

Якби Скюдері вже не була впевнена, що Олів'є невинний, вона б повірила в це тепер, коли дивилася на закоханих, які, так несподівано зустрівшись, забули про весь світ, про своє лихо й невимовні муки.

— Ні! — вигукнула вона.— Тільки чисті й невинні серця здатні в щасті так про все забути! [52]

У вікна заглядав ранок. Дегре тихо постукав у двері й нагадав, що Олів'є треба повертатися до в'язниці, бо пізніше вже не можна буде провести його містом непомітно. Закоханим довелось розлучитися.

Похмурі передчуття, що опанували душу Скюдері, коли Брюсон тільки-но переступив поріг її дому, обернулися тепер у страшну дійсність. Вона побачила сина своєї коханої Анни, хоч і невинного, в таких тенетах, що врятувати його від ганебної смерті, здавалося, було неможливо. Вона схилялася перед мужністю юнака, який волів прийняти ганебну смерть, а не зрадити таємниці, що вбила б його Мадлон. Подумки зважуючи всі можливості, вона не знаходила способу вирвати бідолаху з рук жорстоких суддів. А проте в душі вона твердо вирішила, що піде на будь-яку жертву, аби тільки запобігти кричущій несправедливості, яку мають вчинити над Олів'є. В голові в неї зринали різні плани, аж до найфантастичніших, та вона так само швидко відкидала їх, як і придумувала. Промінь надії дедалі пригасав, і її пойняв розпач. Але безмежна, по-дитячому чиста довіра Мадлон, захват, з яким вона говорила про коханого, про те, як із нього скоро знімуть усі

звинувачення і як він обійме її, вже свою дружину, глибоко зворушували Скюдері і знов додавали їй сили.

Аби не сидіти згорнувши руки, Скюдері склала довгого листа до Ларені. В ньому вона писала, що Олів'є Брюсон дуже переконливо довів їй свою цілковиту непричетність до Кардільякової смерті й що тільки мужня ухвала забрати з собою в могилу таємницю, яка могла б довести до загибелі невинну людину, втілення всіх чеснот, не дозволяє йому зробити судові зізнання, що зняли б із нього страшне звинувачення не лише в убивстві Кардільяка, але й у приналежності до зграї мерзенних злочинців. Скюдері вклала в цей лист увесь свій запал, усю силу своєї мудрої красномовності, аби тільки злагіднити черстве серце Ларені. Через кілька годин від Ларені надійшла відповідь: він, мовляв, щиро радий, що Олів'є Брюсон зумів виправдати себе в очах своєї високої, шановної заступниці. Та щодо його мужньої ухвали забрати з собою в могилу таємницю, яка стосується злочину, то, на жаль, chambre ardente не вельми тішить така мужність, їй навіть доведеться вдатись до дійовіших засобів, щоб її зломити. Він сподівається, що через три дні вже матиме в руках ту дивну таємницю, яка, може, проллє світло на загадкові злочини.

Скюдері дуже добре знала, які дійовіші засоби має на думці Ларені. Бідолашного юнака напевне чекали тортури. [53]

Нарешті охопленій смертельним жахом старій дамі снало на думку, що найперше треба домогтися, щоб їх бодай відклали, а для цього добре було б порадитися з людиною, яка знає закони. На той час найвідомішим адвокатом у Парижі був П'єр Арно д'Андільї. Він мав славу не тільки глибоко освіченого, чудового знавця законів, а й справедливої, чесної людини. Панна Скюдері поїхала до нього й розповіла йому все, що можна було розповісти, не зраджуючи Брюсонової таємниці. Вона сподівалася, що д'Андільї радо візьметься боронити невинного, але гірко розчарувалась. Адвокат, спокійно все вислухавши, усміхнувся й відповів їй словами Буало:

Le vrai peut quelque fois n'être pas vraisemblable *.

[* Правда часом може бути не схожою на правду (фр.).]

Він пояснив Скюдері, що проти Брюсона є докази, яким важко не повірити, й Ларені не можна назвати ні жорстоким, ні надто квапливим, навпаки, він усе робить згідно з законом і якби робив інакше, то порушив би свої суддівські обов'язки. Д'Андільї сказав, що хоч би як спритно він захищав Брюсона, однаково не зміг би врятувати його від тортур. Тільки сам Брюсон здатен урятуватися від них, коли щиро признається в усьому або принаймні докладно розкаже, за яких обставин убито Кардільяка, бо, може, це спрямує пошуки суддів у інший бік.

— То я впаду в ноги королю і проситиму в нього помилування! — розпачливо вигукнула Скюдері, обливаючись слізьми.

— Ради бога! — злякано мовив д'Андільї.— Ради бога, не робіть цього, панно! Це вже останній засіб, і нехай він лишиться на кінець, бо якщо король тепер не послухає вас, ви більше ніколи не зможете звернутись до нього. А він нізащо не помилує такого злочинця, а то накличе на себе гіркий докір народу, якому набридло жити під щоденною загрозою. Може, Брюсон таки зрадить свою таємницю або знайде якийсь інший спосіб зняти з себе підозру. Отоді й настане час просити в короля помилування. Він не доскіпуватиметься, що доведено в суді, а що ні, послуха тільки свого внутрішнього голосу.

Окюдері хоч-не-хоч довелось погодитися з досвідченим д'Андільї. Тяжко пригнічена, все думаючи, як би ще врятувати бідолашного Брюсона, вона сиділа пізно ввечері у своїй кімнаті, коли це зайшла Мартіньєр і доповіла, що граф Міосан, полковник королівської гвардії, хоче неодмінно поговорити з нею.

— Вибачте, панно, що я так пізно, невчасно турбую вас,— мовив Міосан, по-військовому вклонившись господині.— Але для нас, солдатів, нема ні пізньої години, ні ранньої. А крім того, в мене є виправдання. Я прийшов до вас задля Олів'є Брюсона.

Скюдері, напружено очікуючи, що вона зараз почує, вигукнула:

— Олів'є Брюсона? Того найнещаснішого з людей? Що ви про нього знаєте?

— Я так і думав, що досить буде згадати його ім'я, і ви прихильно вислухаєте мене,— всміхаючись, мовив Міосан.— Усі переконані, що Брюсон винен. Я знаю, що ви дотримуєтесь іншої думки, хоч, кажуть, ця ваша думка спирається тільки на слова самого Брюсона. Інша річ я. Ніхто краще за мене не знає, що Брюсон не винний у Кардільяковій смерті.

— Кажіть, о кажіть! — вигукнула Скюдері, і очі в неї заблищали з радості.

— Це я вбив старого золотаря на вулиці Сент-Оноре неподалік від вашого дому,— твердо сказав Міосан.

— Господи боже! Як! Ви? — закричала Скюдері.

— Так, і присягаюсь вам, пані,— повів далі Міосан,— що я пишаюся своїм вчинком. Знайте, що Кардільяк — мерзотник з мерзотників, найпідліший і найлицемірніший серед них. Це він ночами підступно грабував і вбивав людей, довго уникаючи всіх пасток, поставлених на нього. Сам не знаю чому, але в мене в душі виникла підозра на того поганця, коли він, віддаючи мені замовлену оздобу, захвилювався й почав докладно розпитувати, кому вона призначена, а потім хитро вивідав у мого служника, в яку пору я звичайно навідуюсь до тієї дами. Я вже давно звернув увагу на те, що нещасні жертви підлого грабіжника

гинули від однакової рани. Я впевнився, що вбивця навчився завдавати удару, від якого вони відразу вмирали, і тільки на той удар розраховував. Якби він першого разу не влучив, то далі можливості у нього і в жертви були б рівні. Це спонукало мене вжити застережних заходів, таких простих, що я не розумію, як досі ніхто не додумався зробити те саме і врятуватися від грізного вбивці. Я надяг під жилет легенький панцир. Кардільяк напав на мене ззаду. Він схопив мене, наче в кліщі, удар був добре розрахований, але кинджал ковзнув по криці. Тієї миті я випручався і вгородив йому в груди свій кинджал, якого тримав напоготові.

— І ви досі мовчали? — мовила Скюдері.— Не заявили суддям, як усе бущо? [65]

— Дозвольте мені сказати, панно,— відповів їй Міосан,— що така заява якщо не зовсім загубила б мене, то принаймні втягла б в огидний судовий процес. Хіба Ларені, якому скрізь ввижаються злочинці, так відразу й повірив би мені, коли б я заявив, що Кардільяк, взірець чесності й порядності, важився за моє життя? А що, якби меч правосуддя обернувся проти мене?

— Цього не могло статися! — вигукнула Скюдері.— Ваше походження, ваше становище...

— О,— мовив граф,— згадайте випадок з маршалом Люксембурзьким, який надумав замовити собі в Лесажа гороскоп, а його запідозрили в приналежності до зграї отруйників і замкнули в Бастілію. Ні, присягаюся святим Діоні-сієм, що я жодної хвилини своєї волі, жодної волосини на своїй голові не віддам скаженому Ларені, який ладен усім нам перерізати горло.

— Але ж так ви пошлете невинного Брюсона на ешафот! — перебила його Скюдері.

— Невинного? — перепитав її Міосан.— Ви, панно, звете невинним спільника того проклятого Кардільяка? Людину, що допомагала йому в злочинах? Що сто разів заслужила смертну кару? Ні, його недарма поведуть на ешафот, і якщо я, вельмишановна панно, відкрив вам, як насправді все відбулося, то тільки з надією, що ви, не віддаючи мене до рук спатЬге агсіепіе, все-таки якось скористаєтесь із моєї таємниці, щоб полегшити його долю, коли вже так уболіваєте за нього.

Скюдері, безмежно втішена тим, що її впевненість у невинності Брюсона так переконливо підтвердилась, не побоялася все розповісти графові, який однаково вже знав про Кардільякові злочини, і попросила його піти разом із нею до д'Андільї. Вона хотіла під секретом відкрити йому все й порадитися, що тепер робити.

Коли панна Скюдері якнайдокладніше розповіла д'Андільї всю історію, він почав ще уточнювати кожну дрібницю. А надто його цікавило, чи граф Міосан твердо впевнений, що напав на нього саме Кардільяк, і чи в Олів'е Брюсоні він упізнав би того, хто забрав пораненого.

— Тоді була місячна ніч,— відповів Міосан,— і я добре роздивився золотаря, а крім того, бачив у Ларені кинджал, яким його вбито. То моя зброя. Руків'я кинджала оздоблене незвичайно тонким візерунком. А юнак стояв за два кроки від мене, і я чітко бачив його обличчя, тим паче що в нього спав з голови капелюх. Я напевне впізнав би його.

Д'Андільї трохи помовчав, опустивши очі, тоді мовив: [56]

— Звичайним шляхом вирвати Брюсона з рук суддів ніяк не можна. Задля Мадлон він не хоче зізнатися, що Кардільяк — убивця і грабіжник. Хай не зізнається, однаково, якби навіть він, розповівши суддям про потаємний хід і про награбовані коштовності, довів, що не вбивав Кардільяка, йому загрожувала б смерть як спільникові грабіжника. Те саме буде й тоді, коли граф Міосан скаже в суді, як насправді загинув

золотар. Лишається єдине: будь-що відтягти суд. Нехай граф Міосан піде в Консьєржері, попросить показати йому Олів'є Брюсона й упізнає в ньому того, хто забрав із вулиці тіло Кардільяка. Потім нехай він з'явиться до Ларені й скаже: "Я бачив, як на вулиці Сент-Оноре вбили людину. Я підійшов до потерпілого, коли це надбіг якийсь інший чоловік, нахилився над ним, переконався, що він іще живий, узяв його на плечі й поніс. В Олів'є Брюсоні я впізнав того чоловіка". Ця заява дасть привід ще раз допитати Брюсона і звести його з графом. Одне слово, судді відкладуть тортури і знов візьмуться до пошуків. Отоді й доцільно буде звернутися до короля. Ви, шановна панно, маєте гострий розум, тож самі знайдете, як це найкраще зробити. На мою думку, добре було б відкрити королю всю таємницю. Свідчення графа Міосана підтвердить, що Брюсон сказав правду. Мабуть, той самий наслідок дасть і таємний обшук у Кардільяковому будинку. Все це може вплинути не на вирок суду, а на волю короля, на його почуття, яке милує там, де суддя повинен карати.

Граф Міосан послухався поради д'Андільї, і справді все сталося так, як передбачав адвокат.

Тепер настав час просити ласки в короля, а це було найважче, бо він вважав саме Брюсона страшним убивцею, який уже не один рік наганяв страху на цілий Париж, і відчував до нього таку огиду, що найменша згадка про той горезвісний процес викликала в нього бурхливу лють. Ментенон, вірна своїй засаді ніколи не говорити з королем про неприємні речі, не захотіла втручатися, отже, доля Брюсона виявилась цілком у руках Скюдері. Вона довго думала, що їй робити, та коли вже надумала, то швидко взялася до діла. Вона надягла сукню з важкого чорного шовку, намисто й браслети, які їй подарував Кардільяк, накинула на голову довгий чорний серпанок і в цих шатах подалася до покоїв Ментенон саме в такий час, коли там був король. Урочистий убір надавав шляхетній поставі статечної дами такої величності, що вона викликала глибоку пошану навіть у легковажного, розбещеного люду, який завжди товчеться в передпокоях палацу і з усього насміхається. Всі принишкли й розступилися [57] перед нею, а коли вона зайшла до

покоїв Ментенон, сам король вражено підвівся й ступив їй назустріч. На шиї та зап'ястках Скюдері вигравали чудові діаманти, і король вигукнув:

— їй богу, це Кардільякова робота! — А тоді обернувся до Ментенон і додав, ласкаво всміхаючись: — Гляньте, маркізо, як наша прекрасна наречена сумує за своїм судженим!

— Ох, ваша величносте,— підхопила Скюдері його жарт,— хіба засмученій нареченій личать такі пишні оздоби? Ні, я вже геть забула того золотаря і навіть не згадала б його ніколи, якби перед моїми очима часом не зринало страхітливе .видиво — тіло вбитого, яке несли повз мене.

— Як? — здивувався король.— Хіба ви бачили того мертвого бідолаху?

Скюдері коротко розповіла, як випадково опинилася біля будинку Кардільяка (вона ще не хотіла згадувати про Брю-сона), коли тільки виявили, що золотар убитий. Вона змалювала нестямний розпач Мадлон, глибоке враження, яке на неї справило ангельське личко дівчини, розповіла, як їй пощастило під схвальні, радісні вигуки натовпу врятувати бідолаху з рук Дегре. Далі пішли щораз цікавіші сцени з Ларені, Дегре, з самим Олів'е Брюсоном. Король, заполонений жвавою, яскравою розповіддю Скюдері, не усвідомлював, що йдеться про ненависний процес і відразного йому Брюсона, він не пропускав жодного слова і тільки час від часу якимось вигуком давав волю своєму стримуваному хвилюванню. Не встиг він отямитися, цілком приголомшений нечуваною історією, ще не знаючи, що про неї думати, як Скюдері вже лежала у нього в ногах і благала помилувати Олів'є Брюсона.

— Що ви, що ви! — вигукнув король, беручи її за руки й змушуючи сісти.— Ви мене просто вбили! Це страшна історія! Але хто підтвердить, що ця фантастична Брюсонова розповідь правдива?

На це Скюдері мала готову відповідь:

— Граф Міосан... Обшук у Кардільяковому домі... Моє внутрішнє переконання... Ох, і наділене всіма чеснотами серце Мадлон, яка в нещасному Брюсонові побачила такі самі чесноти!

Король хотів був щось сказати, коли це його увагу привернув якийсь гомін за дверима. До покоїв з заклопотаним виразом зазирнув Лувуа, що працював у сусідній кімнаті. Король відразу підвівся і вийшов за ним. І Скюдері, і Ментенон побачили в цій затримці небезпеку, бо король, раз захоплений зненацька, міг тепер насторожитись, щоб не попасти [58] вдруге в наставлені тенета. Але він скоро повернувся, кілька разів пройшовся по кімнаті, тоді став перед Скюдері і, не дивлячись на неї, тихо мовив:

— Хотів би я побачити вашу Мадлон! Скюдері тільки на те й чекала:

— О, ваша величносте, якою високою, незаслуженою честю ви вшануєте бідолашну сироту! О, досить вашого натяку — і вона буде біля ваших ніг.

І Скюдері швидко, як тільки дозволяли їй важкі шати, подріботіла до дверей і гукнула, що король наказує покликати Мадлон Кардільяк. Тоді повернулася й заплакала з радощів і зворушення. Вона сподівалася такої ласки, тому взяла з собою Мадлон, що тепер чекала в кімнаті покоївки маркізи Ментенон, тримаючи в руках коротку супліку, яку для неї склав д'Андільї. За мить дівчина вже лежала в ногах у короля, не здатна вимовити й слова. Страх, збентеження, боязка шаноба, кохання й сум так схвилювали її гарячу кров, що вона все швидше струменіла жилами. Щоки Мадлон палали, в очах блищали чисті перлини сліз і зрідка скапували з шовковистих вій на білі, мов лілея, груди. Короля, видно, вразила ангельська врода дівчини. Він лагідно підвів Мадлон, узяв за руку й схилився, ніби хотів поцілувати її. Врешті він пустив її руку, але й далі дивився на дівчину затуманеними від сліз очима,

зраджуючи своє глибоке розчулення. Ментенон тихенько прошепотіла Скюдері:

— Гляньте, хіба ця дитина не викапана Лавальєр? У короля серце защеміло від солодких спогадів. Ви домоглися свого.

Хоч як тихо говорила Ментенон, а проте король, мабуть, почув її слова. На мить його обличчя спалахнуло, він поглянув на маркізу, прочитав супліку, яку йому подала Мадлон, і мовив лагідним, привітним голосом:

— Я вірю, люба дитино, що ти не бачиш ніякої вини за своїм коханим, але хтозна, що скаже на це chambre ardente!

Легеньким помахом руки він дав знак, що аудієнція скінчилася, і дівчина, заливаючись слізьми, вийшла.

Скюдері, на свій жах, збагнула, що згадка про Лавальєр, спершу немов така доречна, змінила намір короля, тільки-но Ментенон вимовила її ім'я. Може, король сприйняв це як нескромний натяк на те, що він ладен сувору справедливість принести в жертву красі, а може, з ним сталося те саме, що з кожною замріяною людиною: погукаєш її зненацька — і чарівне видиво, яке здавалося таким досяжним, миттю зникне. Можливо також, що в уяві короля постала не та Лавальєр, якою вона була колись, а soeur Louise de la [59] misericorde * (її чернече ім'я в монастирі Кармелітів), що дратувала його своєю побожністю і покутами. Тепер лишилося тільки терпляче ждати, що вирішить король, іншої ради не було.

[* Сестра-жалібниця Луїза (фр.).]

Тим часом свідчення, яке граф Міосан склав перед chambre ardente, стало відоме, і народ, що любить кидатися з однієї крайності в іншу, цього разу теж почав вважати невинною жертвою жорстокого суду того

самого чоловіка, якого спершу проклинав, називав мерзенним убивцею і погрожував роздерти на шматки, не чекаючи, поки його скарає кат. Аж тепер сусіди згадали, який він був чесний і справедливий, як він щиро кохав Мадлон, який був вірний і всім серцем відданий старому золотареві. Перед домом Ларені збирався натовп і погрозливо кричав:

— Віддай нам Олів'є Брюсона, він не винний!

Навіть шпурляли у вікна каміння, тож голова палати змушений був просити поліцію, щоб вона захистила його від розлюченого натовпу.

Минали дні, а про те, що далі буде з Брюсоном, ніхто нічого не чув. Скюдері була в розпачі. Вона поїхала до Мен-тенон, але та сказала, що король мовчить про цю справу і, мабуть, не варто нагадувати про неї. А коли маркіза, дивно всміхаючись, ще й спитала, як себе почуває маленька Лава-льєр, Скюдері зрозуміла, що ця горда жінка в душі була невдоволена подією, через яку вразливий король міг піддатися чарам, зовсім незрозумілим їй самій. Отже, на Ментенон не можна було покладати ніяких надій.

Нарешті з допомогою д'Андільї панні Скюдері пощастило довідатися, що король мав довгу таємну розмову з графом Міосаном, що Бонтан, служник і довірена особа короля, побував у Консьєржері й розмовляв з Брюсоном і що, нарешті, одного вечора той самий Бонтан і ще кілька людей заходили до будинку Кардільяка й довго там барилися. Клод Патрю, який мешкав унизу, казав, що над його головою товклися цілу ніч і що там напевне був також Олів'є, бо він добре чув його голос. Отже, не було сумніву, що король захотів сам дошукатися правди в цій справі, тільки дивувало те, що він так довго відкладає свою ухвалу. Мабуть, Ларені робив усе, щоб утримати в своїх пазурах жертву, яку в нього хотіли відібрати. Це в зародку вбивало будь-яку надію.

Минув майже місяць, і ось Скюдері отримала від Менте-нон звістку, що король хоче бачити її сьогодні ввечері в покоях маркізи.

Серце в старої дами закалатало, вона знала, що тепер мав вирішитись доля Брюсона. Вона сказала про це бідолашній Мадлон, і та почала палко молитися діві Марії і всім святим, щоб вони навіяли королю певність, що її коханий Олів'є невинний.

Та король, здавалося, геть забув про цю справу. Весело розмовляючи з Ментенон і Скюдері, він жодним словом не згадував про бідолашного Брюсона. Нарешті з'явився Бонтан, підійшов до короля й сказав йому кілька слів так тихо, що дами нічого не почули. Скюдері вся затремтіла. Король підвівся й підійшов до неї. Очі в нього сяяли. Він мовив:

— Вітаю вас, панно! Олів'є Брюсон, за якого ви так уболіваєте, вільний!

З очей у Скюдері бризнули сльози. Неспроможна" вимовити бодай слово, вона хотіла кинутися йому в ноги, та король стримав її і сказав:

— Годі, годі, панно! Вам треба було б стати адвокатом у парламенті й боронити мої справи, бо, присягаюся святим Діонісієм, ніхто на світі не встоїть перед вашим красномовством. А втім,— додав він уже поважніше,— людині, в обороні якої стає сама доброчесність, не страшні ніякі звинувачення і ніяка chambre ardente, не страшні всі суди світу!

Нарешті Скюдері знайшла слова, які вилились у палку подяку. Король перебив її, сказавши, що вдома на неї саму чекає багато палкіша подяка, ніж та, на яку він міг сподіватися від неї, бо цієї хвилини щасливий Олів'є, мабуть, обіймає свою Мадлон.

— Бонтан,— мовив наостанці король,— видасть вам тисячу луїдорів, і ви від мого імені вручите їх дівчині як посаг. Хай виходить за свого

Брюсона, хоч він зовсім не заслуговує такого щастя, але потім нехай обоє виїдуть із Парижа. Така моя воля.

Мартіньєр вибігла назустріч Скюдері, а за нею Батіст, обличчя в обох сяяли, і обоє радісно вигукували:

— Він тут!.. Він на волі!.. О, любі молодята! Щаслива пара впала в ноги Скюдері.

— О, я знала, що ви, тільки ви врятуєте мого чоловіка! — вигукувала Мадлон.

— Ох, у моєму серці завжди жила віра у вас, ви мені як рідна мати! — проказував Олів'є.

І обоє цілували шановній дамі руки й поливали їх рясними сльозами. А потім знов обіймалися, запевняли одне одного, що неземне щастя цієї хвилини надолужує всі муки минулих днів, і присягалися, що не розлучаться довіку. [61]

Через кілька днів їхній шлюб благословив священик. Навіть якби й не було на те королівської волі, Брюсон не лишився б у Парижі, де все нагадувало йому страшні часи Кар-дільякових злочинів і де якийсь прикрий випадок міг виявити жахливу таємницю, відому тепер уже кільком особам, і назавжди зруйнувати його мирне життя. Зразу після весілля він, напучуваний панною Скюдері й підтримуваний її благословеннями, виїхав з молодою дружиною до Женеви. Маючи багатий посаг Мадлон і всі чесноти доброго громадянина, обдарований рідкісним хистом у своєму ремеслі, він зажив там щасливим, безтурботним життям. Усі його надії справдились, не те що в батька, якого недоля не полишила до самої смерті.

Через рік після Брюсонового від'їзду з'явилось офіційне, підписане Арлуа де Шовалоном, архієпископом паризьким, і адвокатом парламенту

П'єром Арно д'Андільї повідомлення про те, що один розкаяний грішник, користуючись таємницею сповіді, передав церкві награбований скарб, який складається з коштовних каменів, та золотих оздоб. Кожен, у кого до кінця 1680 року була вкрадена якась коштовність, особливо ж відібрана під час нападу на вулиці, міг з'явитися до д'Андільї і отримати її назад, з умовою, що опис украденої речі цілком відповідатиме котрійсь із переданих церкві й що взагалі не виникне ніякого сумніву в законності претензії. Багато з тих, хто в Кардільяковім списку значився не вбитим, а тільки оглушеним ударом кулака, приходили до адвоката й отримували, на свій неабиякий подив, украдену коштовність. Решта дісталася церкві святого Євстахія.